

CROATICA CHRISTIANA PERIODICA

ČASOPIS INSTITUTA ZA CRKVENU POVIJEST
KATOLIČKOG BOGOSLOVNOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

God. XXX

Zagreb 2006.

Broj 58

rasprave i prilozi

UDK 949.75»04/14«
Izvorni znanstveni rad

DOBRONJA – ZADARSKI DUŽNOSNIK ILI HRVATSKI KRALJ?

Lujo MARGETIĆ, Rijeka

U radu se raspravlja o opravdanosti vladajućeg mišljenja da je Kekaumenov Dobronja bio viši zadarski dužnosnik i dokazuje da je riječ o hrvatskom kralju. Dokaz za to bio bi Dobronjin naslov toparh, koji kod Kekaumena znači nezavisnog vladara u susjedstvu Bizanta.

Nadalje se, uz ostalo, proučava pojmove proconsul Dalmatiarum, prior, Zvonimirovo obećanje dano njegovu senioru, papi Grguru VII., da će se brinuti za postojanje legitima dos, kao jedne od pretpostavka braka, smisao sintagme signum manus neke osobe uz dodatak et eius filii, nadalje formalno ograničenije procesne sposobnosti žena s tzv. adiutor, analizira se spor ugledne zadarske plemkinje Veke iz 1092., položaj osorskog biskupa Gaudencija, nestanak Regnum Croatiae et Dalmatiae i razlog zašto hrvatski kraljevi beziznimno u toj tituli na prvo mjesto stavljaju Croatia, za razliku od mletačkih duždeva i ugarskih kraljeva itd.

KLJUČNE RIJEČI: hrvatska povijest, srednji vijek, Zadar, hrvatski kraljevi, Bizant, Dobronja.

I. Uvod

1. U historiografiji je prilično zanimanje pobudila vijest Kekaumena,¹ bizantskog pisca iz 11. stoljeća, o Dobronji, važnoj ličnosti u Dalmaciji i suvremeniku Kekaumenovu. Prema Kekaumenovu pričanju Dobronja je tri puta dolazio bizantskom caru. Prigodom trećeg posjeta bio je bačen u zatvor. Osnovno je pitanje: Tko je ta iz drugih vrela pod tim imenom nepoznata ličnost? Po mišljenju Vasilevskoga, Ferluge i Litavrina iza imena Dobronje

¹ Izdanja: VASILEVSKI; LITAVRIN; usp. FERLUGA, 1966.

skriva se, zapravo, Grgur, član ugledne zadarske obitelji Madijevaca, koji je nosio naslov *protospatarius et stratico univesę Dalmatię*.² Po Preradoviću,³ V. Klaiću⁴ i N. Klaić,⁵ Dobronja je Grgurov brat. Šišić se kolebao između tih dviju mogućnosti.⁶ Po našem mišljenju,⁷ Kekaumenov Dobronja nije član zadarske obitelji Madijevaca, već hrvatski vladar. Nikolić⁸ je 2003. godine taj prijedlog odbacila i vratila se na starije mišljenje.

Zanimanje historiografije za Kekaumenova Dobronju opravdano je, uz ostalo, i zato što o događajima u Hrvatskoj u prvoj polovini 11. stoljeća postoji malo izvornih vijesti pa zbog toga treba svako vrelo temeljito proučiti. Identifikacija Dobronje vrlo je važna i za druga pitanja naše povijesti.

2. Ali prethodno par riječi o radu Z. Nikolić.

Raščlanjujući problematiku odnosa osoba povezanih obiteljskim vezama, autorica uvodno napominje da će se ograničiti na odnose među najuglednijim i najbogatijim obiteljima u pojedinoj dalmatinskoj gradskoj zajednici, među ostalim osobito onima koje su obavljale dužnosti priora, tribuna, suca i biskupa. To bi bili oni koji u vrelima dolaze pod skupnim imenom *maiores, nobiles, magnates, boni homines, proceres*. Nije riječ o formiranom staležu, ali se autorica ipak odlučila da ih naziva plemićima (10). Autorica utvrđuje da se ti odnosi u ranije doba temelje na kognaciji, tj. na rodbinskoj vezi bez obzira na spol. Tek od 11. stoljeća taj se model zamjenjuje agnatskim (33).

Posebna je pozornost posvećena borbi crkvenog i laičkog shvaćanja braka pa se kao primjer prihvaćanja crkvenog shvaćanja spominje Zvonimirovo obećanje prigodom njegova ustoličenja za hrvatskog kralja (46).

Analiziran je položaj osoba nižeg staleža, osobito poznatog slučaja »slavunkule« u sporu iz 1092., u kojem Veka od suda traži i dobiva dio ostavine svoga davnog pokojnog supruga (53–59, 68–70).

Autorica proučava i odnos kognatske i agnatske obitelji pa zaključuje da udaja kćeri nije nužno značila i njezino napuštanje vlastite obitelji (67). U knjizi je nadalje istraženo pitanje samostalnog nastupanja ženskih osoba na sudu i istaknuto da su one za to bile ovlaštene (73/4, 112). Proučen je i sadržaj složenog pojma *familia*. Po autorici je riječ o kućanstvu, i to ne u današnjem smislu riječi »obitelj« (75–88). U opširnoj analizi (127–139) autorica je ispitala Kekaumenovu vijest o toparhu Dobronji. O tome će u ovome radu biti dalje više riječi. Odnos hrvatskih vladara prema dalmatinskim gradovima još je jedan od primjera temeljite raščlambe Z. Nikolić, u kojoj je prihvaćena Raukarova teza da hrvatski vladari nisu imali stvarne vlasti u tim gradovima, ali su sudili u sporovima između gradova i svojih podanika (144). Konačno, autorica je posvetila pozornost ekonomskoj djelatnosti gradskog plemstva i nekim pitanjima života u gradovima (101–208).

² CD I, 64, br. 51 = Doc. 43, br. 33.

³ PRERADOVIĆ, 20.

⁴ KLAIĆ, V., 99.

⁵ KLAIĆ, N., 1971., 338.

⁶ ŠIŠIĆ, 1913./1914., 84: Dobronja i Grgur su braća; ŠIŠIĆ, 1917.: oni su jedna te ista osoba; ŠIŠIĆ, 1925., 485: oni su braća.

⁷ MARGETIĆ, 1982., 39–46; ISTI, 1989., 112–127; ISTI, 2001., 5–6.

⁸ NIKOLIĆ, 129–136.

Dakako, ovo su samo naznake nekih pitanja kojima se autorica bavila u svojoj knjizi. Autorica je vrlo savjesno obradila tematiku. Imponira ozbiljnost pristupa svakom problemu, kao i dobro poznavanje literature. Autorica se ne zadovoljava faktografskim prikazom pojedinog problema, već nastoji proniknuti u njegovu srž i predložiti svoje viđenje. Autorica ne izbjegava ni diskusiju s onim autorima s čijim se stajalištima ne slaže. Njezina je diskusija primjerno stalozena i uzorno vođena s jasno predloženim zaključcima. Diskusija o autoričinoj argumentaciji i rezultatima, koja slijedi, ni najmanje ne umanjuje odličan dojam koji knjiga ostavlja na čitatelja. Upravo obratno. Potpisani je u mnogim pitanjima bio potaknut iznova proučiti vrela i došao nerijetko do novih spoznaja. Zasluga za to pripada u velikoj mjeri autoričinoj ozbiljnoj koncipiranoj knjizi.

II. Kekaumenov Dobronja

Kao što je spomenuto, Nikolić se suprotstavila našoj tvrdnji da bi Dobronja bio hrvatski kralj. Po njezinu mišljenju Dobronju treba, u skladu s dosadašnjim mišljenjima, povezati s Grgurom, zadarskim priorom i dalmatinskim strategom, ili s njegovim bratom. Nikolić smatra da je vjerojatno ipak riječ o dva brata koji su u Zadru bili suvladari i koji su se, prema N. Klaić (i samoj Nikolić), borili za očuvanje gradske autonomije. Nikolić dodaje da se »iz Kekaumenova spominjanja Dobronje kao arhonta i toparha Zadra i Salone (Splita) može očitati težnja Madijevaca da prošire svoj utjecaj i izvan granica zadarskog distrikta«⁹, a spominjanje Dobronje kao toparha pokazivalo bi njegov stvarni položaj »kao poluneovisnog vladara, a ne carskog službenika«.¹⁰ Doduše, dodaje Nikolić, u zadarskim ispravama ne spominje se Dobronju kao Grgurova »suvladara«, ali to se može objasniti njegovom odsutnošću, odnosno nesudjelovanjem u ispostavljanju određene isprave. S druge strane, nastavlja Nikolić, Kekaumen ne spominje ni Grgura, ali i to se daje objasniti time što je on (Grgur) nevažan za Kekaumenovu poučnu priču.

Da bismo razriješili dilemu je li Dobronja zadarski »poluneovisni vladar«, odnosno »suvladar« ili hrvatski kralj, treba poći od izvorne vijesti u Kekaumenu.

Kekaumen započinje svoju priču o Dobronji ovako: »Iadora i Salon gradovi su Dalmacije. U njoj je bio Dobronja arhont i toparh (*ἄρχων καὶ τοπάρχης*).«¹¹ Pojam »arhont« ne čini prevelike poteškoće. Riječ je o vrlo uglednoj osobi u širem smislu. Nasuprot tome, sadržaj riječi »toparh« zahtijeva objašnjenje. Na sreću, Kekaumen se prilično podrobno pozabavio položajem toparha, tako da je čak napisao čitavo poglavlje, u kojem je pri kraju kao primjer nerazumnog ponašanja jednog toparha spomenut upravo Dobronja. Kekaumenovi savjeti toparhu začuđuju utoliko što se Kekaumen postavlja u ulogu toparha (a ne bizantske vlasti) i savjetuje ga kako bi što bolje i što mudrije uspio sačuvati svoj položaj toparha. Evo nekoliko Kekaumenovih savjeta:¹² »Ako imaš u vlastitoj zemlji (*εἰς ἰδίαν χώραν*) utvrde i sela, pa ako si njihov toparh ili ovlaštenik (*ἐξουσιαστής*), ne prepusti se maštanju o bogatstvu i častima i velikim carevim obećanjima; ne predaji svoju zemlju (*τὴν χώραν*)

⁹ ISTA, 135.

¹⁰ ISTA, 136.

¹¹ LITAVRIN, 300 (rkp. 210).

¹² ISTI, 298 i d. (rkp. 209).

σου) da bi umjesto nje dobio novac ili (drugu) imovinu, pa makar bi se radilo o četverostrukoj vrijednosti. Upravo obratno, drži svoju zemlju bila ona mala ili beznačajna; za tebe je bolje biti samostalan saveznik (Bizanta) nego rob i podložnik. Zapravo, tako dugo ćeš biti smatran plemenitim, poštivanim, hvaljenim i poštivan od cara i svih ostalih sve dok ti, tvoja djeca i unuci ostanete samostalni u svojoj zemlji. A ako predaš svoju zemlju i izgubiš svoju vlast, car će te neko vrijeme voljeti, ali će te uskoro prezirati i prema tebi se tako odnositi i davati na znanje da si rob, a ne prijatelj. A tada će i tvoj podređeni postati tvojim neprijateljem; ako ga za nešto optužiš, on će se prizvati na cara i optužiti te da mu smjeraš zlo te da namjeravaš pobjeći i vratiti se u svoju bivšu zemlju, dok ti ne bi ni pomišljao na to za što te on optužuje. Tada će se protiv tebe otvoriti opasni sudski postupak.« U nastavku Kekaumen opisuje kao realnu mogućnost da će se postupak protiv bivšeg toparha završiti presudom na gubitak vida i čitavog njegovog imanja, a on će konačno završiti u zatvoru. »Tada ćeš se sjetiti svoje malene domovine i svoje vlasti (τῆς ἐξουσίας σου) i kako si vlastitom odlukom postao od slobodnog čovjeka robom (...). Zbog toga je za tebe najbolje da ostaneš u svome sadašnjem položaju u svojoj zemlji.«

Nakon toga Kekaumen prelazi na priču o tužnoj sudbini toparha Dobronje, koji je bio arhont i toparh u Dalmaciji, tj. u zemlji u kojoj se nalaze Zadar (Ἰαδῶρα) i Split (Σάλων). On je krenuo u Carigrad da bi se poklonio (προσκυνῆσαι) caru Romanu Argiru (1028.-1034.). Ovaj ga je obasuo bogatim darovima. Razveseljen (ἠδυνθείς) (takvim) dobročinstvima, ponovio je to (tj. posjet). I ponovno bio počašćen, ali ne kao prvi put, već skromnije i vratio se kući. Kada je taj car umro i blaženi car Mihajlo Paflagonac postao carem, opet je (Dobronja) došao u (glavni) grad, ali je kao običan gost primljen prezrivo. Kada je izrazio želju da se vrati, nije mu to dopušteno pa je uvrijeđen počeo prigovarati (γογγύζειν). Kada su to dvorjani načuli, javili su to caru i zamislili ovaj plan: »Zavladajmo njegovom zemljom (τὴν χώραν αὐτοῦ δεσπόσωμεν), kad ga već imamo u rukama.« Tako se i dogodilo. Zatvorili su ga u pretorijanski zatvor i osvojili bez teškoća njegovu zemlju. Njegovu pak ženu i sina prebacili su također u pretorijanski zatvor. Dobronja i njegova žena proveli su čitav život u zatvoru i umrli za cara Monomaha. Njegov sin, prezren i ni od koga cijenjen, jedva je (kasnije) uspio pobjeći.

Spomenimo i slučaj toparha Vojislava. O njemu piše Kekaumen:¹³ »Vojislav Dukljanin bio je toparh nad gradovima (κάστρα) Dalmacije, i to Zete i Stona. Bizantski namjesnik (στρατηγός) u Dubrovniku naumio je uhvatiti toparha Vojislava, ali je i ovaj snivao neprijateljske namjere prema strategu.« Vještiji i lukaviji pokazao se Vojislav, koji je uspio prijevarom uhvatiti stratega i dovesti ga u grad Ston.

Kekaumen spominje još jednog toparha, Deljana.¹⁴ On je bio *τοπάρχης Βουλγάρων*, dakle, vladar Bugara.

Na osnovi upravo spomenutih Kekaumenovih izvješća o toparsima dali smo 1982. godine ovu definiciju toparha: »Toparh je nedvojbeno neki razmjerno autonomni vladar nekog područja koje se nalazi u blizini Bizantskog Carstva. On je doduše neovisan, ali zbog svoje razmjerno gospodarske i druge slabosti ovisan o Bizantu«.¹⁵

¹³ ISTI, 170–172 (rkp. 165–166).

¹⁴ ISTI, 172 (rkp. 266).

¹⁵ MARGETIĆ, 1982., 40: *Τοπάρχης ist zweifellos ein relativ autonomischer Herrscher einer dem byzantini-*

Ova se definicija potpuno slaže s onom što ju je Ferluga dao još 1966. godine: »Toparhom Kekavmen naziva (Strat. 24, 22 – 25, 20) vladara manje oblasti na vizantijskoj granici, koji nije, sudeći po svemu, u nekoj određenoj obavezi prema Carstvu, ali koji mora da vodi računa o jakom susedu. Nalazi se u izvesnom smislu u uticajnoj zoni Carstva, jer se za njega kaže da može da se odmetne od Vizantije.«¹⁶ U nastavku teksta Ferluga se pridružuje tezi Vasiljevskog po kojem je Dobronja istovjetan s Grgurom, carskim protopatarom, strategom Dalmacije i priorom Zadra.

Dvije upravo spomenute Ferlugove tvrdnje međusobno se ne slažu. Ako je toparh samo susjed Bizanta, onda Grgur ne može biti u isto vrijeme i »susjed« Bizanta i »strateg Dalmacije«, jer je strateg po svom položaju i po službenoj terminologiji bizantske hijerarhije namjesnik jedne bizantske provincije.

Začudo, Ferluga, jedan od uglednijih bizantologa druge polovine 20. stoljeća, tvrdi 1957. da »nije nimalo slučajno što se Dobronja pominje kao arhont i toparh Zadra i Splita, a ne i drugih dalmatinskih gradova«¹⁷, pri čemu on u skladu s mnogim autorima prepoznaje u Dobronji Grgura, zadarskog priora i prokonzula, poznatog npr. iz isprave iz 1033. godine.¹⁸ Grgur-Dobronja, po Ferlugi, je toparh zato što je »njegov odnos prema Carigradu bio stvarno, a takav je izgledao i Kekaumenu, odnos poluzavisnog vladara, a ne carskog činovnika«. To isto tvrdi Ferluga i 1978. godine¹⁹ u talijanskom prijevodu svoje knjige. Na oba citirana mjesta (iz 1957. i 1978.)²⁰ Ferluga daje definiciju toparha: »toparh je glavnik oblasti na granicama carstva, ali oblasti koja nije sastavni deo carstva i td.« Ta definicija odgovara onoj iz 1966., koju smo već citirali.

Nužno se nameće pitanje: Ako je toparh i zadarski prior Grgur »vladar manje oblasti na vizantijskoj granici«, koji »mora da vodi računa o jakom susedu«, *koja je to bizantska zemlja susjedna Zadru?* U očitoj neprilici Ferluga je sebi pomogao tako što je pretpostavio da je zadarski prior Grgur »poluzavisni vladar« – ali time se problem ne rješava jer i po takvoj definiciji Grgur ostaje vladar – ali *na bizantskom području*, dakle, on nije »susjed« Bizanta.

Za toparha Vojislava Ferlugina definicija u cijelosti odgovara: on je samostalni vladar, susjed bizantskog stratega bizantske provincije Dubrovnik.

Ukratko, ako prihvatimo Ferluginu definiciju pojma toparh, Dobronja nužno mora biti ono isto što i Vojislav, s jednom jedinom razlikom da je Dobronja susjed bizantskog područja na sjeveru, a Vojislav na jugu.

I konačno, pogrešno je tvrditi da je Dobronja »arhont i toparh Zadra i Splita«. Kekaumenov tekst glasi: »Zadar i Split gradovi su Dalmacije. U njoj je bio Dobronja arhont i toparh.« Kekaumenu je pojam Dalmacije samo opća uputa za čitatelja, da bi se lakše ori-

schen Reich benachbarten Gegend. Zwar ist er unabhängig, doch hängt er zufolge seiner relativen ökonomischen und sonstigen Schwächen von Byzanz tatsächlich ab.

¹⁶ VI, III, 204, bilj. 332. Slično je toparha 1972. definirao Litavrin, 405: On je »vladar stranog naroda ili zemlje u susjedstvu Bizanta«. I Beck, 129 tumači ispravno toparha kao *Stammesfürst*.

¹⁷ FERLUGA, 1957., 95.

¹⁸ CD I, 67–68, br. 49 = Doc. 41–42, br. 32.

¹⁹ FERLUGA, 1978., 115.

²⁰ FERLUGA, 1957., 205 = FERLUGA, 1978., 232.

jentirao o kojem će području biti riječ. To je već Ferluga vrlo jasno uočio.²¹ Da se Ferluga držao svoje definicije, on bi bez teškoća dobro definirao Dobronju: Dobronja je toparh; on je kao takav susjed bizantskog područja, Zadra i Splita; dakle, on je hrvatski vladar. Dodajmo da i po Litavrinu kod Kekaumena toparh dolazi »isključivo u tom značenju«, tj. kao »vladar inozemnog naroda ili zemlje što se nalazi u susjedstvu bizantskih granica«, ali da je ipak bio »donekle zavisian od carstva ili se nalazio u savezničkim odnosima«.

Za Kekaumena Dobronja je bio toparh »u njoj« (*ἐν αὐτῇ*), tj. u Dalmaciji. Vasiljevski je pokušao ispraviti tekst u *ἐν αὐταῖς*, tj. u njima (u pluralu), tako da bi po Vasiljevskom tekst glasio da je Dobronja bio toparhom u Zadru i Splitu, što je pogrešno i zavelo je mnoge autore poslije njega. Premda je to ispravljanje sigurno pogrešno i premda su na to pogrešno ispravljanje već odavno upozorili Ferluga i Litavrin, naši se autori još uvijek često služe pogrešnim prijevodom »arhont i toparh Iadore i Splita«. Tako Grubor 1918.,²² Šišić 1925.,²³ N. Klaić 1971.,²⁴ Budak 1990.²⁵ i 1997.²⁶ te Raukar 1997.²⁷ Doduše, Goldstein je 1995. Dobronju nazvao »arhontom i toparhom Dalmacije«,²⁸ ali se začudo 2003. vratio na stari naziv »arhont i toparh Zadra i Splita«.²⁹ Nikolić se kolebala pa je Dobronju na jednom mjestu nazvala »arhontom i toparhom Dalmacije«,³⁰ na drugom »arhontom i toparhom Zadra i Salone«,³¹ a na trećem »toparhom u Dalmaciji s gradovima Zadrom i Splitom«.³² Nikolić je pokušala tražiti samostalnost Grgura, tj.: »Dobronje kao arhonta i toparha Zadra i Salone« u njegovu »utjecaju koji se donekle osjećao u Trogiru«.³³ Za taj utjecaj »kao mogućí dokaz« Nikolić navodi natpis nekog prokonzula u Trogiru – pa bi taj prokonzul po N. Klaić bio naš Grgur. Ovo nam se ne čini ni kao »mogućí« dokaz jer i sama Nikolić pristaje uz Burićevu tezu da natpis potječe iz ranijeg razdoblja.

III. Hrvatski vladari u prvoj polovini 11. stoljeća

Prihvatanjem Dobronje kao hrvatskog vladara otvara se problem redosljeda hrvatskih vladara u prvoj polovini 11. stoljeća.

Kao prvo i odlučujuće pitanje postavlja se ovo: Tko je od 1028. do 1060./1. vladao u to vrijeme u Hrvatskoj? Nažalost, o Hrvatskoj se u to vrijeme jedva nešto zna. Pouzdano znamo samo to da su hrvatski kraljevi Krešimir III. i njegov suvladar brat Gojslav priznali

²¹ FERLUGA, 1957., 95 = FERLUGA, 1978., 206.

²² GRUBOR, 203.

²³ ŠIŠIĆ, 1925., 338.

²⁴ KLAIĆ, N., 1971., 338.

²⁵ BUDAK, 1994., 39.

²⁶ BUDAK, 2003., 99.

²⁷ RAUKAR, 348: »arhont i toparh Zadra i Splita«, Dobronja, zastupa u prvoj polovini 11. stoljeća dalmatinske gradove u Carigradu. Raukar se pridružuje u našoj historiografiji prihvaćenom stajalištu o značenju pojma toparh. Raukar izričito naglašava da Margetić ima »zasebno mišljenje«.

²⁸ GOLDSTEIN, 1995., 348.

²⁹ GOLDSTEIN, 2003., 94.

³⁰ NIKOLIĆ, 128.

³¹ ISTA, 135.

³² ISTA, 167.

³³ ISTA, 135.

bizantsko vrhovništvo 1018. godine³⁴ pošto je car Bazilije II. pokorio Makedoniju i uredio političke prilike na području od Jadranskoga do Crnoga mora.

Bazilije II. osvojio je dio golemog područja Samuilova Makedonskog Carstva već 1001. godine kada je uspio prodrijeti sa svojom vojskom sve do Dunava. Ali, Samuilo ga je iznenadio opasnim upadom do Jedrenja (Hadrianopola). Ipak, Samuilo se uglavnom zadovoljio štititi ostatke svoga carstva. Već 1005. kao da je zapečaćena Samuilova sudbina bizantskim povratom Drača.³⁵ U to je vrijeme Hrvatska već bila čvrsto u vlasti Krešimira III., hrvatskog kralja, bez dvojbe sklonog Mlecima i Bizantu. Njegov se sin u to vrijeme oženio s Hicelom, kćerkom dužda Petra II. Orseola. Usto, više je nego vjerojatno da su se već u to vrijeme Duklja i Raška udaljile od Samuila.³⁶ Dakle, oko 1005.–1008. Samuilova je vlast bila ograničena na područje što odgovara približno današnjoj Makedoniji, a njegov otpor, koji se protegnuo čak do 1014., može se djelomično opravdati njegovom tadašnjom nevažnošću za Bizant, a djelomično i njegovim sposobnostima i upornosti. Ali, kada je Samuilo poražen 1014., a njegovi vojnici nakon poraza oslijepjeni na poznati tragičan način, Samuilo umire pa ubrzo, nakon kratkotrajne vladavine Gavrila Radovana (1014.–1015.) i Ivana Vojislava, koji umire početkom 1018., Bazilije II. stavlja čitav osvojeni teritorij pod svoju izravnu upravu i ujedno politički uređuje područje od Jadrana do Crnoga mora. Nije nimalo slučajno da su se upravo iz 1018. sačuvali (doduše samo u prijepisu) isprave kojima stanovnici Osora, Raba, Krka i Glavotoka (*Caisole*) obećavaju tribut duždu Otonu, *seniori nostro duci Veneticorum et Dalmaticorum*.³⁷

Očito je da je Bizant odustao od stvarne nazočnosti na Kvarneru i da se to odustajanje odražava u obećanjima otočana duždu.

S druge strane, za Dandolovu vijest o tome da bi upravo 1018. godine Krešimir III. »svakodnevnim napadima uznemiravao Zadar i druge dalmatinske gradove«, već je odavno pretpostavio Lenel da je riječ o »*eine willkürliche Combination*«,³⁸ a i mi smo je ocijenili u istom smislu još 1980. godine³⁹ pa se na to ne bismo vraćali.

Mleci su u to vrijeme u svakom slučaju mogli biti zadovoljni situacijom na Jadranu. Došlo je do njihove realne nazočnosti na kvarnerskim otocima. Ujedno je za Mletke bila od velike političke važnosti i udaja duždeve kćeri Hicelle za sina Krešimira III. A sve to temeljilo se na savezništvu s Bizantom.

A što se dogodilo s Krešimirom III., drugim bizantskim saveznikom, koji se na hrvatsko prijestolje vratio prije 1008.? Skilica za godinu 1018. javlja da su na poklonstvo Baziliju II. došla dva brata, hrvatski vladari, Krešimir III. i Gojslav, kojima je car dodijelio *ἀξιώματα*.⁴⁰ Očito je Krešimiru ostala titula patricija i s njom povezana uprava nad Dalmacijom u svojstvu bizantskog dužnosnika (*ἀξία διὰ λόγου*), dok je drugi brat, Gojslav, vjerojatno isto dobio titulu patricija, ali samo kao počasnu (*ἀξία διὰ βραβείων*). Smatramo

³⁴ SKILICA, 365. Usp. VI, III, 136.

³⁵ MARGETIĆ, 1989., 123.

³⁶ ISTI, 124.

³⁷ CD I, 54–58, br. 37–40.

³⁸ LENEL, 15.

³⁹ MARGETIĆ, 1980., 122–123.

⁴⁰ Vidi bilj. 34.

kako nije nemoguće da su braći potvrđene ovlasti ubiranja prihoda od dalmatinskih gradova na isti način, kao što je to već učinjeno u doba kralja Držislava.⁴¹

Dakle, 1018. na Jadranu je vladao mir pod nadzorom jakog Bizanta. Ali taj mir nije dugo trajao. Već 1024. godine naziru se prvi nagovještaji raspada sustava i prvi još uvijek neuspjeli pokušaji za njegovo uništenje, iz kojih je vidljivo da je poredak iz 1018. bio samo privremen.

Kao što je poznato, car Henrik II. pokušao je 1022. godine ugroziti bizantsku vlast u južnoj Italiji. On je podigao znatne snage pa je glavnina njegove vojske napadala duž jadranske obale pod vodstvom samog cara, dok je na čelu drugih dviju vojska koje su se usmjerile prema Spoletu bio Popon, borbeni akvilejski patrijarh. Nakon duljeg opsjedanja on je zauzeo grad Troju, ključ bizantske obrane. Ali, Bizant je uspio sačuvati svoje teritorije. To je bio tek prvi nagovještaj krize što se približavala. Duga bolest Henrika II. u 1023. godini i njegova smrt u 1024. otvarale su akvilejskom patrijarhu dobre perspektive za samostalne akcije. On se osjećao dovoljno jakim i dovoljno samostalnim da se upusti u veliku akciju kako bi ostvario svoje namjere.

Iz papina pisma iz prosinca 1024. saznajemo da su dužd Oton i njegov brat Orso, gradački patrijarh, bili u povodu revolucionarnih nemira u Mlecima prisiljeni privremeno napustiti Mletke. Akvilejski patrijarh nije propustio priliku i pokušao osvojiti Grado. Ali već iste godine braća Oton i Orso ugušili su u Mlecima pobunu. Čini se kako ne bi trebalo dvojiti da je ustanak u Mlecima, povezan s patrijarhovom intervencijom, bio očito protumletački i protubizantski nespretni i neuspješan pokušaj.

Točno u isto vrijeme dolazi do događaja koji se neposredno odnose na Hrvatsku i koji se mogu povezati s događajima u Mlecima. Kako je vijest o događaju iz 1024. jedna od rijetkih vijesti o Hrvatskoj dvadesetih godina 11. stoljeća, nužno ju je detaljno raščlaniti, to više što se o toj vijesti iz razumljivih razloga prilično pisalo u literaturi.

Ta je vijest sačuvana u kronici Lupa Protospatar i u Barskom anonimu.

Lupo Protospatar:

*Anno 1024 (...). In hoc anno transfretavit Bugiano in Chorvatia et comprehendit ipsam patricissam uxorem Cismigi et direxit illam Cionstantinopolim.*⁴²

(Godina 1024. U toj je godini Bugian preplovio u Hrvatsku i uhvatio patricijku, ženu *Cismigi*, i poslao je u Carigrad.)

Barski anonim:

*Millesimo XXIV, indictione VII. Barchavit Bugian in Corbatia cum Barenses; et comprehendit ipsam patricissa uxor Cosmizi et adduxit illam in Bari; misitque eam cum filio suo in Constantinopoli.*⁴³

(Godina 1024., indikcija 7. Bugian je s Baranima preplovio u Hrvatsku i uhvatio patricijku, ženu *Cosmizi*, i odveo je u Bari te je poslao s njezinim sinom u Carigrad.)

⁴¹ MARGETIĆ, 1994., 16.

⁴² Doc. 434, br. 214.

⁴³ *Isto.*

U literaturi se prihvaća mišljenje F. Račkoga da je *Cismigus*, odnosno *Cosmizus* hrvatski kralj Krešimir.⁴⁴ Prihvaća se i obrazloženje Bojoanove interpretacije: po Šišiću⁴⁵ je Krešimir »koristeći se mletačkim smutnjama napao dalmatinske gradove«,⁴⁶ po N. Klaić Krešimir je »osvajao ili pokušao osvajati dalmatinske gradove«, po Goldsteinu je »Hrvatska (...) vrlo ozbiljno zaprijetila bizantskoj Dalmaciji«,⁴⁷ po Budaku je Krešimir napao Dalmaciju,⁴⁸ a po Raukaru je »Krešimir napadima na dalmatinske gradove nastojao razbiti mletački obruč«. ⁴⁹

No taj navodni Krešimirov napad na dalmatinske gradove nije potvrđen vrelima, a i inače nije vjerojatan. Doduše, Goldstein je ustvrdio da »je i sam Krešimir dvadesetih godina svakodnevno napadao Zadar i druge dalmatinske gradove«⁵⁰ i pritom se pozvao na Dandola, ali taj se podatak odnosi na događaje iz 1018. godine, što se vidi po sadržaju vijesti koja se odnosi na obećanje vjernosti krčkog, rapskog i osorskog stanovništva izjavljene upravo te godine.⁵¹

Navodni Krešimirov napad (ili po N. Klaić pokušaj napada) na dalmatinske gradove u 1024. samo je puka pretpostavka koja bi trebala dati neko prihvatljivo objašnjenje akcije bizantskog katepana.

Ipak, ta je pretpostavka ne samo bez oslonca u vrelima već je ujedno i nezamisliva. Znamo da je Krešimir III. još najmanje do 1030. godine⁵² bio na hrvatskom prijestolju. Neprihvatljivo je da bi Krešimir napadao dalmatinske gradove, jer bi to značilo da je Bizantu okrenuo leđa i uvrstio se među njegove protivnike. Trajno prijateljstvo s Bizantom temelj je Krešimirove vlasti u Hrvatskoj. Do tog je prijateljstva došlo još od vremena kada je koncem 10. stoljeća umro kralj Stjepan Držislav, koji je iza sebe ostavio tri sina, Svetislava, Krešimira Suronju i Gojslava. Znamo da se prigodom poznate probizantske intervencije dužda Petra II. Orseola u Dalmaciju u 1000. godini⁵³ Krešimir sastao s duždem u Trogiru, povezo s njime i u znak saveza predao mu svoga maloljetnog sina Stjepana. Time se ujedno Krešimir čvrsto opredijelio za bizantsku stranu u njezinoj borbi sa Samuilom pa kada je ubrzo nakon toga Svetislava »nestalo«⁵⁴ s povijesne scene, na hrvatsko su se prijestolje popela dva brata suvladara, Krešimir III. i Gojslav. Njihovo suvladarstvo bilo je potvrđeno i priznato i od Bizanta 1018. i nastavilo se i dalje. A kada čitamo kako je bizantski katepan odveo patricijku, ženu jednoga od hrvatskih suvladara, ne čini nam se nimalo nategnutim, već više nego vjerojatnim da je do toga došlo zbog sukoba među braćom, u kojem je pobijedio Krešimir uz aktivnu pomoć bizantskog katepana.

Iz ovoga slijedi da *uxor Cosmizi* nije žena Krešimira III., već žena njegova brata Gojslava.

⁴⁴ *Isto: absque dubio mendum pro C(r)os(i)miri.*

⁴⁵ ŠIŠIĆ, 1925., 483.

⁴⁶ KLAJĆ, N., 1971., 330.

⁴⁷ GOLDSTEIN, 1995., 347.

⁴⁸ BUDAK, 1994., 39.

⁴⁹ RAUKAR, 43.

⁵⁰ GOLDSTEIN, 2003., 34.

⁵¹ Usp. MARGETIĆ, 1980., 122.

⁵² RAČKI, 1894., 43 = TOMA, 56–58.

⁵³ IVAN ĐAKON, 148–153.

⁵⁴ ŠIŠIĆ, 1925., 478 pretpostavlja da je tom prigodom Svetislav izgubio »možda i život«.

Nakon 1024. Krešimir vlada sam. Takva je situacija ostala sve do 1030. Negdje oko te godine Krešimir III. umire pa se otvara pitanje njegova nasljednika. Ako se prisjetimo da je već u idućoj generaciji Krešimir IV. ubio svoga brata Gojzlava, ne bi trebalo isključiti kao mogućnost da je i u ovoj generaciji potjerani Gojzslav ubio svog brata Krešimira III. Ali to je samo usputna primjedba. Svakako je prema Krešimirovoj zamisli njegov nasljednik trebao biti njegov sin, kasniji kralj Stjepan V. Ali sve upućuje na to da se javio odbjegli Krešimirov brat Gojzslav i zahtijevao krunu za sebe, i to s dosta dobrim argumentima: ako je Krešimir III. vladao kao suvladar s Gojzslavom do 1024., onda je Gojzslav, po načelu da prijestolje pripada najstarijem užem članu obitelji, imao pravo na prijestolje, pogotovu ako pretpostavimo da se vlast smatralo dijelom »obiteljske zadružne imovine« u širem smislu. Dakako, najvažniji je argument bio snaga pretendenta.

Neugodna je okolnost da iz vrela ne znamo tako reći ništa o događajima u Hrvatskoj nakon 1030. pa sve do dolaska na vlast Petra Krešimira IV. Oko 1058. iz Krešimirovih se isprava može zaključiti da je njegov djed bio Krešimir III., a otac Stjepan I.

Doduše, Šišić se poziva na Dandolo i Sanudove vijesti u kojima se po Šišiću spominje⁵⁵ i kralj Stjepan I. Sanudo, kroničar iz početka 16. stoljeća, piše: »Zadar se predao hrvatskom kralju.« Do toga je došlo, tvrdi Šišić, nastojanjem Stjepana I. da »steče još i Zadar«. Mi smo 1980. detaljno analizirali te vijesti i upozorili na njihovu nepouzdanost.⁵⁶

Sanudo je ovdje, kao i na mnogim drugim mjestima, pisao na osnovi vijesti ranijih kroničara, nemilice ih prekravajući. Poznato je da su čak i one vijesti koje su Sanudi služile kao materijal, dobrim dijelom izmišljotine. Jedna od njih je i Dandolo i vijest po kojoj je »kralj Ugarske Andrija stalno uznemiravao Dalmatince i neke prisilio na priznanje pokornosti«. Dandolo⁵⁷ je tu vijest smjestio među događaje u doba dužda Petra Centranika. Smatra se da je Dandolo mislio na vrijeme oko 1030. Naše su analize pokazale da je ta vijest iz mnogo razloga neprihvatljiva. Već ju je Lucije odbacio kao nevjerodostojnu,⁵⁸ a Lenel ju je s pravom držao izmišljenom (*erfunden*), što su prihvatili Cessi (koji je opravdano uopće ne uzima u obzir)⁵⁹ i Pastorello (koja oprezno prihvaća Lenelove rezultate).

⁵⁵ ŠIŠIĆ, 1925., 488–489.

⁵⁶ MARGETIĆ, 1980., 123–124.

⁵⁷ MUR.¹, 239 = MUR.², 207.

⁵⁸ LUCIJE, 28.

⁵⁹ Problematika Dandolo i vijesti o Andrijinu napadu na dalmatinske gradove u 1027.–1031. vrlo je složena pa smo joj posvetili 11 stranica analiza i diskusija (MARGETIĆ, 1980., 123–134). Od vodećih hrvatskih povjesničara, Budak tvrdi da je dužd Dominik Kontareno 1050. osvojio Zadar (BUDAK, 1994., 40) i tako preuzima pogrešne (vidi MARGETIĆ, 1980., 125) kombinacije Račkoga. GOLDSTEIN, 1994. i 2003., te RAUKAR ne spominju problem. KLAJIĆ, N., 1971., 333 piše da je dužd učinio »izlet« do Zadra 1050. i odvojio ga i upozorila (*nav. dj.*, 340) da je Martino da Canale tu vijest datirao s 1062. godinom, ali osnovna je njezina teza da je u to vrijeme Zadar bio samostalan i to ostao »sve do sedamdesetih godina XI. st.« (KLAJIĆ, N., 1971., 333). Budak se svojom lapidarnom tvrdnjom o mletačkom osvajanju Zadra 1050. vratio na mišljenje koje je (na pogrešan način) predložio Rački.

Velika je šteta što se nije uzelo u obzir naše analize vrela po kojima proizlazi, uz ostalo, da je izmišljen čak i opći smisao događanja, jer je prema tendencioznom prikazu mletačkih kroničara Zadar sredinom 11. stoljeća bio pod mletačkom vlašću i koja je uspješno odolijevala neprestanim nezakonitim ugarskim pokušajima da se dočepaju tog grada i, dakako, cijele Dalmacije. Ta navodna borba Mlečana s Ugrima oko posjeda Zadra sredinom 11. stoljeća ne odgovara ni u pojedinostima ni u cjelini ni približno povijesnoj istini. Rezultat je naših analiza da je Krešimir IV. postao papin saveznik, koji je odmah nakon što je sudio unutrašnju situaciju u zemlji krenuo uz podršku pape na osvajanje Dalmacije (vidi detaljnije MARGETIĆ, 1980.a, 219–238 =

Tu vijest Sanudo je na neobičan način povezoao s Dandolovom viješću koju Rački navodi za 1050. godinu. Tekst koji objavljuje Rački plod je neuspjelih kombinacija F. Račkoga, u kojima je on pogrešno povezoao tri različita teksta, tj. tekstove iz *Annales Venetici Breves*, Dandolove Kronike i tzv. *Chronicon Marci*. Pokušali smo u prilično opsežnim raščlambama dokazati kako su ovi (a i mnogi drugi) Dandolovi tekstovi plod njegove želje da na tendenciozan način »dokaže« kako Dalmacija zakonito pripada Mlecima i da se svi drugi, uključujući i hrvatske kraljeve, nezakonito i neuspješno pokušavaju dočepati Dalmacije. Naše su analize iz 1980. vrlo iscrpne i obuhvaćaju punih 13 stranica, pa molimo za razumijevanje što ih ovdje ne ponavljamo. One su objavljene u uglednome bizantološkom časopisu *Zbornik radova Vizantološkog instituta u Beogradu* i ponovno objavljene u našem radu Margetić, 1997., dakle lako dostupne. U tim smo analizama pokazali da je Sanudov tekst nastao dugogodišnjim, bolje reći stoljetnim, postupnim nadograđivanjem raznih vjerodostojnih, izmišljenih pa i tendencioznih vijesti.⁶⁰

Sve to imalo je neobičnu posljedicu kod Šišićeva prikaza toga razdoblja. Dandolo izmišljeni podatak o napadu ugarskog kralja Andrije na dalmatinske gradove u 1027. godini Šišić je prikazao tri puta: prvi put kao navalu kralja Stjepana I.,⁶¹ drugi put kao Sanudijevu vijest iz 1032.–1040. o »prvoj pobuni« Zadrana protiv Mletaka i zadarskog priznavanja vlasti hrvatskog kralja⁶² i treći put kao posebnu vojnu dužda Contarinija u 1050. godini.⁶³

=MARGETIĆ, 1997., 253–273). Analiza vijesti o djelovanju svećenika Ulfa, koju smo na drugome mjestu proveli, pokazala je da je Krešimir negdje početkom 1062. osvojio otok Krk. Dakako da ne može biti sumnje da je Krešimir pokušao pridobiti priznanje svoje vlasti i nad dalmatinskim gradovima, u prvom redu Zadrom, premda se ne čini vjerojatnim da ga je pokušao osvojiti vojnom silom djelomično i zato što je bio zaposlen osvajanjem Krka. Zato se čini mnogo vjerojatnijim da se Krešimir zadovoljio formalnim priznanjem svoje vlasti sa strane Zadra, ali je i to moralo biti shvaćeno sa strane Bizanta kao ugrožavanje njegova vrhovništva nad Dalmacijom. Bizant je bio svjestan činjenice da će Zadar koji priznaje hrvatsku propapinsku i antibizantsku vlast uskoro povući za sobom i ostale dalmatinske gradove i zato je jednostavno morao intervenirati. Kako pak, s druge strane, Bizant nije imao u to doba mogućnosti da sam vojnički intervenira, to mu nije preostalo drugo nego da se posluži svojim starim oprobanim sredstvom na Jadranu, tj. da unajmi mletačkog dužda da za račun Bizanta ponovno uspostavi bizantsku vlast nad Zadrom. I zato mletački kroničar javlja za 1062. suhoparno, ali istinito, da dužd Kontareno *iuit laderam cum exercitum et cepit eam*. Da je to doista bila najamnička ekspedicija, a ne samostalno mletačko osvajanje, vidi se i po tome što ni nakon 1062. ne nalazimo ni najmanjeg traga mletačke nazočnosti ni u Zadru ni u drugim dalmatinskim gradovima, a nemoguće je zamisliti da dužd nakon osvajanja Zadra za vlastiti račun ne bi na neki način pokušao utvrditi nazočnost Mletaka, npr. obećanjem tributa ili postavljanjem mletačkih magistrata. Upravo obratno, bizantska se nazočnost može pratiti u Zadru sve do 1067. godine.

⁶⁰ Još jedan primjer kako je Marin Sanudo shvaćao tekstove mletačkih kroničara koje je upotrebljavao pišući svoje *Le vite dei dogi*. Paolino je za ugarskog kralja Gezu napisao ovo: *Tempore Zeche regis Vngarie prius ipse qui fidem reliquit postea rediit. Hic constituit omnia fora fieri sabbato et byzantia currere fecit* (Vat. Lat. 1960, c. 224 v.). Od Paolina vijest je preuzeo Dandolo te ju je ubacio u doba vladanja dužda Dominika Kontarena (MUR.¹, 244 = MUR.², 211), a od Dandola drugi kasniji mletački kroničari. Pietro Dolfin, kroničar suvremen Marinu Sanudu, kojeg je Sanudo koristio u priličnoj mjeri, također je preuzeo istu vijest, ali u ovoj formi: *Costui ordinò tutti i mercati farsi el sabbato e fece correr i bixanti* (M. SANUDO, *Le vite dei dogi*, 152). Sanudo je to pročitao i u svojim *Le vite dei dogi* dao ovu vijest: *Sotto questo doxe fu terminato che il mercato di Venexia si facesse il zorno di sabato et che una moneta chiamata Bizantio di ... si dovesse spender* (M. SANUDO, *Le vite dei dogi*, 152). Dakle, Paolinovu vijest o određenim trgovačkim i financijskim mjerama ugarskog kralja Geze Sanudo je pretvorio u vijest o odredbama mletačkog dužda, koje bi imale snagu u Mlecima.

⁶¹ ŠIŠIĆ, 1925., 484.

⁶² ISTI, 488.

⁶³ ISTI, 496.

Tako je Šišić kombiniranjem Dandolovih i Sanudijevih podataka stvorio od jednog čak tri događaja.

Pokušajmo ponovno ispitati kronologiju.

Prva Kekaumenova vijest o Dobronji odnosi se na Dobronjino prvo putovanje u Carigrad. Prema Kekaumenu Dobronja je dva puta putovao caru Romanu Argiru III. (1028.-1032.). Prvi posjet imao je za cilj pokloniti se caru (*προσκυνήσαι*). Kako je Krešimir III. vladao u Hrvatskoj u godini 1030., prvi Dobronjin dolazak (u Carigrad) treba dakle staviti u 1031. godinu, a drugi u 1032., tj. u doba kada je još bio živ car Roman Argir III. Treći posjet dogodio se za carevanja Mihajla Paflagonca, dakle, možda čak 1034. godine. Iz toga proizlazi da je Dobronja vladao samo oko tri godine.

Redosljed hrvatskih vladara u prvoj polovini 11. stoljeća bio bi dakle ovaj:

- 1000. – 1024. suvladari braća Krešimir III. i Gojslav
- 1024. – 1030. Krešimir III. vlada sam
- 1031. – 1034./5. Gojslav (Dobronja)⁶⁴
- 1034./5. – 1058. Stjepan I.

Kekaumenova vijest o Dobronji kao toparhu, tj. vladaru Hrvatske, izvanredno dobro punjava vrela o Hrvatskoj i njezinim vladarima u prvoj polovini 11. stoljeća. Za to vrijeme dosad je na raspolaganju bila samo jedna vijest, tj. ona o bizantskom katepanu, koji je 1024. uhvatio ženu (patricijku) i sina hrvatskog vladara.

Po svom značenju, vijest o Dobronji isto je tako važna za hrvatsku povijest kao i vijest iz Korčulanskog kodeksa o tome da je Krešimir IV. ubio svog brata Gojslava.

IV. Agnatsko i kognatsko srodstvo

Već sam naslov knjige Z. Nikolić *Rodaci i bližnji* upućuje na osnovni smjer autoričina istraživanja. U glavi 2. autorica razrađuje tu problematiku pod naslovom *Identifikacija strukture dalmatinskog gradskog plemstva* (20–88). Z. Nikolić je fokusirala svoje istraživanje na dalmatinsko gradsko plemstvo i upozorila da se u ranome srednjem vijeku plemićka obitelj nalazila u evoluciji od kognatskog modela, koji naglašava obje linije srodstva, po ocu i po majci, prema agnatski strukturiranoj obitelji, koja se usredotočuje samo na očevu liniju. Vrijeme prijelaza od kognatskog na agnatski model Nikolić locira u 11. stoljeće.

⁶⁴ Prema MARGETIĆ, 1982., 42 i MARGETIĆ, 2001., 6 Dobronjina vlast u Hrvatskoj trajala bi od 1028./9. do 1034./5. U ovome radu pomaknuli smo početak Dobronjine vlasti u 1031., jer je Krešimir III. vladao do 1030. godine.

U MARGETIĆ, 1989., 118 iznijeli smo mišljenje da je Dobronjina vlast u Hrvatskoj trajala do 1041. Teoretski je to moguće, ali malo vjerojatno. Dobronja sigurno nije čekao kraj vladavine Mihajla Paflagonca, već mu se išao pokloniti na početku vladavine, dakle, možda 1034. ili najkasnije 1035. godine. Zbog toga smo skloni vratiti se našem stajalištu iz 1982. i 2001. To su razlozi zašto smatramo početak vladavine Stjepana I. u 1030. (ŠIŠIĆ, 1925., 487) sigurno preranim, a 1038. (KLAJIĆ, N., 1971., 334) najvjerojatnije nešto prekasnim.

Kao primjer kognatske tradicije Nikolić navodi ispravu o osnivanju samostana sv. Marije u Zadru.⁶⁵ U toj je ispravi *Cicca, filia Doimi et Vekenegae, neptis Madii prioris, uxor Andree*, zatražila savjet od svoga brata po ocu i majci i najbližih rođaka (*fratrem germanum et consanguineos, quos habebam propinquos*). Nikolić naglašava element Cikine identifikacije s priorom Madijem preko majke Veke, slično kao što se i njezina kći Veka »identificira kao kći svoje majke u parnici s rođacima svoga pokojnog svekra«,⁶⁶ iz čega bi slijedilo da je veza s obitelji pokojnog muža bila »smatrana društveno manje važnom od veze koja ju je povezivala s uglednom samostanskom predstojnicom koju će ubrzo i sama naslijediti«.⁶⁷

Čini nam se točnim zapažanje Z. Nikolić da je identifikacija važan element utvrđivanja rodbinskih spona, ali nam se čini da se iz toga teško može zaključiti o prijelazu s kognatskog na agnatsko načelo srodstva. U prvonavedenom slučaju Cika spominje svoje srodnike tako da najprije imenuje »brata po ocu i majci«, a onda ostale bliže rođake, i to *consanguineos*, dakle, strogo uzevši »braću samo po ocu«, premda je istina da ne bismo smjeli previše striktno hvatati za riječ sastavljača isprave, jer on najvjerojatnije nije želio naglasiti upravo prednost rođaka po ocu pred rođacima po majci (*uterini*).

U drugonavedenom slučaju Veka se spominje kao *filia Cicine*, ali to treba tumačiti željom sastavljača isprave da istakne kako je tužiteljica Veka kći osnivačice samostana sv. Marije, dakle, da je najuže povezana s najuglednijim gradskim i crkvenim vlastima, drugim riječima, da Veka zaslužuje više od »punog razumijevanja« u sporu. A takvo »puno razumijevanje«, bolje reći »punu sklonost«, Veka je itekako trebala, zato što su s pravne strane bili dvojbene njezini izgledi da uspije u sporu, u kojem ona zahtijeva da joj se prizna pravo na uživanje imovine svog već 20 godina pokojnog muža osobito zato što je ta imovina već odavno na posve zakonit način došla u posjed i vlasništvo oca njezina protivnika u sporu. Pravno beznadnu situaciju u sporu moglo je »spasiti« samo isticanje njezinih izvanredno visokih moralnih načela (»čuvanje kreveta«), ugled u gradu (majka joj je osnivačica samostana) i podrška crkvenih vlasti. Složnom djelovanju svih tih čimbenika treba zahvaliti da je spor dovršen »kompromisom«, tj. da je pri donošenju presude suđeno *ex aequo et bono* pa se arbitražnim postupkom okrenulo leđa strogo pravnom rješavanju spora. Uostalom, presuda je u svakom pogledu čudna. Najprije se tvrdi da se pokušalo spor riješiti *more antiquorum* (!), a kada to nije uspjelo, čvrstom se rukom odrezalo da tužiteljica ima pravo na svoj dio [*pleniter habere partem (?)*] i zapadni dio kuće, a tuženom ostavilo »zbog milosrđa«, uz ostalo, drugu polovicu kuće.

Ova je presuda lijep slučaj pobjede političkog utjecaja i vlasti nad pravom, što se, uostalom, oduvijek do danas događalo. Na sudovima je, nažalost, oduvijek često pobjeđivala politički jača strana, a u konkretnom je slučaju arhidakonu Maju povjerena dužnost pronaći smokvin list moralizatorskih načela da bi se provelo ono što je u interesu vladajuće elite.

Zbog svega toga čini se da je u rijetkim sačuvanim ispravama o sporovima uzalud tražiti izravan dokaz o ranijem postojanju kognatskog načela koje bi se u 11. stoljeću postupno razvijalo i prešlo u agnatski.

⁶⁵ CD I, 101, br. 73 = Doc. 65, br. 50.

⁶⁶ CD I 200, br. 161 = Doc. 154, br. 128.

⁶⁷ NIKOLIĆ, 27.

Držimo da ipak postoji mogućnost uvida u stvarno stanje, ali na drugoj, neizravnoj osnovi, tj. u dokumentima o nasljeđivanju, u prvom redu u oporukama zadarskog priora Andrije iz 918. godine⁶⁸ i splitskog priora Petra iz konca 11. stoljeća.⁶⁹ Iz njih proizlazi da su na nasljedstvo imala pravo ponajprije ostaviteljeva djeca i žena, s time da je žena imala pravo na plodouživanje dijela ostavine u vrijednosti dijela jednog djeteta. To se vidi iz Andrijine oporuke koja glasi: »A ako moja žena Marija želi posjedovati svoj dio, neka čuva krevet; a ako uzme drugog muža, sve joj oduzmite.« Ovome treba dodati i odredbu Petrove oporuke po kojoj njegova ostavina treba pripasti njegovoj ženi i sinovima, uz uvjet »da se ne uda za drugog muža. Ako bi se nešto djeci dogodilo, a ona bi sačuvala vjernost Petrovoj bračnoj postelji (*et ipsa poterit custodire caput meum*), neka uživa svu imovinu, a poslije njezine smrti, neka sve ide za spas naših duša.« I iz Petrove se oporuke vidi da je žena samo plodouživatelj. Naime, da je ona postala vlasnikom »svoga« dijela ostavine (ako bi djeca umrla prije nje), ostavitelj ne bi mogao oporučno odrediti da se nakon njezine smrti njegova ostavina ima namijeniti za pobožne svrhe, već bi udovica mogla, kao vlasnik cjelokupne svoje imovine (računajući u nju i ono što je naslijedila od svoga muža) raspolagati tom imovinom po svojoj volji.

Iz Andrijine se oporuke vidi, nadalje, da su djeca imala pravo nasljeđivanja bez obzira na spol.⁷⁰ Osim toga, nema vijesti iz kojih bi se moglo u Zadru i Splitu zaključiti o različitom nasljeđivanju nekretnina i pokretnina.

Konačno, ni Andrija ni Petar ne osjećaju se ni najmanje pravno vezanim bilo što ostaviti ostaloj svojoj bližjoj obitelji (npr. svojoj braći). Ali, što se događa ako ostavitelj umre bez oporuke i bez potomstva? Mislimo da u takvom slučaju nasljeđuju najbliži rođaci, ali ne možemo znati kako se daleko protezalo zakonsko nasljeđivanje.⁷¹

Ovim se analizama pokušava popuniti naše spoznaje do kojih smo došli prethodnom raščlambom isprave iz 1092. godine.

U daljnjem se razvoju dalmatinskoga neoporučnog nasljeđivanja može doista u određenoj mjeri nazrijeti neko razlikovanje kognatskog od agnatskog nasljeđivanja.

Najčešći, ali ne i jedini sustav neoporučnog nasljeđivanja djece u srednjovjekovnoj Dalmaciji bio je izjednačenost muške i ženske djece. Taj sustav nalazimo na Krku,⁷² Rabu,⁷³ Cresu,⁷⁴ Splitu,⁷⁵ Budvi⁷⁶ i možda u jednoj od faza razvoja pravnog sustava u Dubrovniku.

Kao primjer može poslužiti odredba Splitskog statuta. Ako netko umre bez oporuke, *si habeat filios tam masculos uel feminas, ipsi filii vel filie femine sibi succedant pro equali portione*,

tj. ako ima djecu bilo mušku bilo žensku, ti sinovi i kćeri nasljeđuju jednake dijelove.

⁶⁸ CD I 25–29, br. 21 = Doc. 17, br. 13.

⁶⁹ CD I 209–210, br. 170.

⁷⁰ Petar je od zakonite žene imao samo sinove (*filii*), dok je od neke kućne robinje (*aulea ancila mea*) imao kćer.

⁷¹ MARGETIĆ, 1996., 27–28.

⁷² Krčki statut, II, 20.

⁷³ Rapski statut, II, 10.

⁷⁴ Creski statut, gl. 67.

⁷⁵ Splitski statut, III, 44.

⁷⁶ Budvanski statut, gl. 212.

Usto je prihvaćeno i načelo reprezentacije.

Drukčije je u Trogiru⁷⁷ i Zadru⁷⁸, gdje je prihvaćen *en bloc* mletački sustav nasljeđivanja prema Mletačkom statutu Jakova Tiepola iz 1242. godine. Po tom sustavu – u Trogiru prihvaćenom tek 1428. – ako je ostavitelj ostavio iza sebe mušku i žensku djecu, sinovi nasljeđuju nekretnine, a kćeri pokretnine u visini »dostojnog miraza« (*ad talem dotem, cum qua possit congrue uxorari*). Ako nema dovoljno pokretnina za pristojan miraz, pred sinovima stoje dvije mogućnosti, tj. mogu dopuniti miraz iz pokretnina (*suplere dotem*) i za sebe zadržati sve nekretnine ili podijeliti sve pokretnine i nekretnine na jednake dijelove sa sestrama.

Ovdje smo spomenuli mletačko zakonodavstvo pa valja o njegovu razvoju dati bar nekoliko napomena.⁷⁹

Prema Mletačkom statutu Enrica Dandola iz 1204. godine nerazdijeljenu imovinu pokojnog oca nasljeđuju na jednake dijelove udovica, sinovi i kćeri. Tek prema Statutu J. Tiepola iz 1242. osobu umrlu bez oporuke nasljeđuju u nekretninama sinovi, s time što su oni dužni osigurati sestrama pristojan miraz iz pokretnina. Ako pokretnine ne bi bile dovoljne, sinovi imaju izbor: popuniti miraz ili podijeliti ostavinu sa sestrama. U Mlecima možemo, dakle, konstatirati određeno stapanje rimsko-bizantske izjednačenosti sinova i kćeri: udana kći se po bizantskom zakonu Eklogi smatra isplaćenom) i langobardskog prava (pravo nasljeđivanja imaju sinovi, a ako njih nema, pozivaju se kćeri) tako da se u 12. stoljeću može utvrditi jačanje prava sinova i prema tome slabljenje položaja kćeri.

U svakom slučaju, razvoj od kognatskog prema agnatskom nasljeđivanju nije prikladno interpretirati pozivajući se na zapadne društvene prilike. One mogu donekle biti od koristi, ali tek se uzimanjem u obzir rimsko-bizantskog (osobito bizantskog) sustava i njegova daljnjeg razvoja u Mlecima, Apuliji i Dalmaciji možemo približiti razumijevanju osebujnoga dalmatinskoga nasljednog prava. Mi smo sa svoje strane usporedbom starijih i novijih odredaba mletačkih, Dubrovačkog i Kotorskog statuta zaključili ovo:

- početak 13. stoljeća, Mletački statut E. Dandola iz 1204. – potpuna izjednačenost muške i ženske djece;
- oko sredine 13. stoljeća, Mletački statut J. Tiepola – prednost muške djece glede nekretnina;
- druga polovina 13. stoljeća, Dubrovački statut iz 1272. – prijelaz od izjednačenosti muške i ženske djece prema prednosti muške djece, mnogo jačoj nego u Mletačkom statutu iz 1242;
- početak 14. stoljeća, Kotorski statut – daljnje slabljenje položaja ženske djece.

Vjerujemo da bi diskusija o našim raščlambama i daljnja analiza vrela mogle biti korisne za daljnje spoznaje.

⁷⁷ Trogirski statut, Ref. II, 22.

⁷⁸ Zadarski statut, III, 127, 128, 129.

⁷⁹ MARGETIĆ, 1996., 233.

V. Prokonzul Dalmacije

I. Nikolić je na osnovi istraživanja J. Ferluge i *Taktikona Oikonomides* zaključila da su stratezi teme Dalmacije »dolazili izravno iz Carigrada«. Od kraja 10. stoljeća na čelu teme nalaze se zadarski priori.⁸⁰ Kao upravitelji pokrajine oni se od 986. do 1033. nazivaju prokonzuli, od 1033. do 1067. stratezi, a od 1067. do 1069. katepani. Titula prokonzula pokazuje da su »dodiri između Dalmacije i Carigrada prilično oslabljeni, osim »tridesetih godina u vrijeme priora Grgura«. On je 1033. i 1034. prior i prokonzul, 1036. strateg s carskom titulom protospatara, a 1067. *imperialis patrikyus*.⁸¹

Ferluga je u svojim analizama naglasio da nakon Justinijanova rušenja gotske vlasti u Dalmaciji oko 538. godine prvi spomen prokonzula nalazimo u pismu pape Grgura I. iz 598. Papa šalje svoje pismo *Marcellino proconsuli*.⁸² Po mišljenju E. Mayera⁸³ prokonzul je u Dalmaciji postojao i prije tog datuma, i to još od Justinijanova doba. To prihvaća i Ferluga. Kako nakon toga nema o prokonzulima u Dalmaciji nikakvih vijesti sve do 986. godine,⁸⁴ postavlja se pitanje: Je li prokonzulat postojao u Dalmaciji od 598. do 986. godine? Ferluga upozorava da je u Bizantu bila vrlo jaka tradicija titulature i zaključuje: »Po našem mišljenju nema razloga da se ne usvoji zaključak da je Dalmacijom čitavo to vreme upravljao namesnik koji je nosio naslov prokonzula.«⁸⁵ Mislimo da ne griješimo ako se u ovakvoj stilizaciji naslućuju dvojbe koje je Ferluga imao prigodom iznošenja te tvrdnje. Temelj te tvrdnje nalazi se u navodnoj »vrlo jakoj tradiciji« koja bi trebala opravdati smiono povezivanje prokonzula iz 598. preko ponora od blizu četiri stotine godina s prokonzulom iz 984. godine. Istina je da taj ponor obuhvaća i dva »nijema stoljeća«, ali je ponor ipak preširok. Ferlugu je, kao savjesnog i vrlo ozbiljnog znanstvenika, morala smetati nepouzdanost tvrdnje. I doista, kada se Ferluga vratio na istu temu svojim radom iz 1978. godine,⁸⁶ pisanim 20 godina kasnije – koji nije drugo nego dopunjeni i poboljšani prijevod sa srpskoga iz 1957. – on je svoje dvojbe izrazio još opreznije: »*Non è possibile dunque escludere che la Dalmazia bizantina, durante tutto questo periodo, fosse stata amministrata da un proconsole.*« (Dakle, nije moguće isključiti da je kroz čitavo to vrijeme Dalmacijom upravljao prokonzul.) U tom tekstu iz 1978. više nije riječ o vjerojatnosti, makar i maloj, već o mogućnosti, o hipotezi, koja nema oslonca u vrelima, već je samo plod domišljanja. Nastavak teksta potvrđuje da je Ferluga bio svjestan hipotetičnosti svoje tvrdnje: »*Analogie con alcune altre regioni dell'impero bizantino confermerebbero questa ipotesi.*«⁸⁷ Nekoliko stranica dalje Ferluga piše: »*ritengo pertanto accettabile l'ipotesi*«⁸⁸ da je upravitelj Dalmacije potkraj 9. i početkom 10. stoljeća imao naslov prokonzula.

⁸⁰ NIKOLIĆ, 123–124.

⁸¹ ISTI, 127. Na str. 127 Nikolić spominje Grgura kao *imperialis patrikyus*, ali u ispravi se taj katepan naziva *Leo* (očito *lapsus calami*).

⁸² Doc. 255, br. 163/45.

⁸³ MAYER, 212–214.

⁸⁴ Doc. 21, br. 17 (= CD I, 44, br. 31).

⁸⁵ FERLUGA, 1957., 44–45.

⁸⁶ FERLUGA, 1978., 121.

⁸⁷ *Isto*.

⁸⁸ ISTI, 123.

Mislimo da je ova Ferlugina hipoteza neprihvatljiva i da stoljetnu šutnju vrela o prokonzulu Dalmacije – i uopće o nazočnosti Bizanta u to vrijeme na istočnoj obali Jadrana – treba drukčije tumačiti. O tome smo opetovano pisali.⁸⁹ Ovdje će biti dovoljno dati samo nekoliko naglasaka iz naših raščlamba.

Pri analizi je korisno uzeti u obzir nekoliko povijesno poznatih činjenica.

Spomenimo, prije svega, crkveni sabor koji se sastao u Rimu 25. ožujka 680. godine.⁹⁰ Na tom saboru sudjelovalo je 125 biskupa, pretežno iz Italije, ali su došli i biskupi iz langobardske države, nekolicina iz Francuske (osobito iz Provence: Arles i još neki) pa čak i jedan iz Britanije – ali nijedan iz Dalmacije. To upada u oči to više što je nemali broj biskupa došao iz bizantske »Istre«, tj. obalnog područja današnje Istre i Venecije. Smatramo da iz toga slijedi s velikom vjerojatnošću da dalmatinski biskupi nisu mogli doći zato što im to politički faktori njihovog područja nisu dopuštali. Da ponovimo: ne može biti slučaj da su u Rim došli *svi* istarski biskupi, a *nijedan* dalmatinski. Zar nije najprirodnije objašnjenje da je u Istri bizantska vlast 680. godine postojala, a u dalmatinskim gradovima nije? Svako drugo objašnjenje čini nam se nategnuto, pogotovu ako uzmemo u obzir još i sljedeće okolnosti.

Nije li, naime, značajno da sve do pred kraj 8. stoljeća nema nijedne vijesti o dalmatinskim biskupima i biskupijama? Mnogi se autori uvelike trude dokazati podređenost dalmatinskih biskupija Rimu, Raveni, Gradu, Akvileji, Konstantinopolu, ali svi su ti pokušaji ostali promašeni jer je kroz to vrijeme šutnja o biskupima potpuna. Ta šutnja može značiti samo jedno: te biskupije nisu u to vrijeme faktički bile ni pod jednom od spomenutih vlasti u Dalmaciji, i to zato što odlučujući politički faktori nisu dopuštali nikakve kontakte s Bizantom i papom koji bi se mogli protumačiti kao subverzivna djelatnost u korist strane sile, Bizanta i pape.

Nadalje, kada sredinom 8. stoljeća bizantski car odvaja od pape Ilirik, Kalabriju i Siciliju⁹¹ i podređuje ih konstantinopolitanskoj patrijaršiji, opet nema riječi o Dalmaciji, i to zato što su se patrijaršiji pripojila samo ona područja koja su bila pod stvarnom bizantskom vlašću.

A obratno, na Drugom nicejskom saboru 787. godine⁹² nazočni su salonitanski, osorski, rapski i kotorski biskupi – i *nijedan* iz Istre. Usto, dalmatinskim se biskupima laska time što im se daje na popisu mjesto među nadbiskupima (!), a prvi istočni biskup nalazi se čak sedam mjesta niže. Ne može biti slučaj da nema istarskih biskupa: upravo u to vrijeme Bizant definitivno gubi Istru pa su biskupi mislili kako će biti najbolje da se ne izlažu sumnjama o pravom cilju svoga putovanja. Možemo zamisliti s kakvom su pozornošću vlasti u susjednoj avarsko-slavenskoj »konfederaciji« pratile približavanje franačke plime njihovoj zapadnoj granici i kako su morali pojačati obrambene i graničarske postaje prema novom neugodnom susjedu duž čitave zapadne granice. Zbog toga je pritisak na dalmatinske gradove morao popustiti, pa su oni u takvoj situaciji dopustili biskupima ono što im više od stoljeća i pol nisu dopuštali. Možda nije bez interesa i okolnost da su samo

⁸⁹ Sažeto u: MARGETIĆ, 1992., 306–312.

⁹⁰ KOS, I., 230, br. 186.

⁹¹ GELZER, 27.

⁹² O tome MARGETIĆ, 1983.a, 261–264.

neki gradovi dopustili put biskupima, dok su drugi, možda, mudro čekali da vide kako će se stvari razvijati. Ukratko, 787. godine bizantske vlasti u Dalmaciji još uvijek nema, ali je bizantski utjecaj mnogo više izražen nego ranije.⁹³

I konačno, za razdoblje od početka 7. stoljeća do 785. godine postoji ne baš mali broj vijesti za Istru, Ravenu, južnu Italiju, današnju Grčku itd. Iz tih se vijesti mogu kako-tako rekonstruirati događaji i razvoj bizantske vlasti na tim područjima. Tako npr. oko 751. možemo kako-tako pratiti očajničku borbu Ravene da se izvuče iz smrtonosnog zagrljaja kojim ju je langobardska država sve više stezala, a i o Istri ima vijesti, preko kojih možemo kako-tako pratiti događaje (628., 725., 768. – 772., 776. – 780.).⁹⁴ Kako to da se carska vlast nije nijednom kroz oko 150 godina zainteresirala za bar neki dalmatinski grad? Zašto bizantski pisci (npr. Teofan) pišu o najrazličitijim zbivanjima što se odnose na Bizant u to doba, a o Dalmaciji ništa? Zar papa nije našao za nužno da se bar jednom zainteresira za svoje biskupe u Dalmaciji? Sve se to najjednostavnije objašnjava pretpostavkom da su dalmatinski gradovi priznavali kakvu-takvu nadređenost vlasti u svom zaleđu, a nikakvu nadređenost Bizanta.

Hipoteza o navodnoj neprekidnoj makar i neizravnoj vlasti Bizanta na istočnoj obali Jadrana od Justinijana, dakle od sredine 6. stoljeća, do početka 9. stoljeća ne počiva na vrelima, ali je ipak još uvijek nazočna i u najnovijim radovima vodećih hrvatskih povjesničara.⁹⁵

Problem prokonzula kao namjesnika provincije Dalmacije ne može se uspješno riješiti ako se on ne obradi u širem vremenskom razmaku.

Stein tvrdi da je Justinijan u Dalmaciji osnovao samostalnu prokonzularnu provinciju, koju je nakon 579. priključio ilirskoj prefekturi.⁹⁶ Ferluga je 1957. godine (i ponovno

⁹³ O problemu vlasti Bizanta nad dalmatinskim gradovima u 7. i 8. stoljeću vidi i MARGETIĆ, 1977., 62–65, bilj. 151.

⁹⁴ *Nav. dj.*, 64.

⁹⁵ GOLDSTEIN, 1992., 68–149 dokazuje postojanje bizantske vlasti na istočnojadranskoj obali u 7. i 8. stoljeću. Svaki autor koji se bavio tim pitanjima sukobio se s jednom tako reći nepremostivom teškoćom, tj. potpunim izostankom izravnih vijesti. Zato ne čudi što je jednoj od najopsežnijih glava svoje knjige Goldstein dao karakterističan naslov »Dvostoljetna šutnja izvora o zbivanjima na istočnojadranskoj obali« (125–149). Ta je šutnja doista velika zapreka istraživanju povijesti istočnojadranske obale u 7. i 8. stoljeću, ali se moramo s njom pomiriti i utvrditi može li se ona interpretirati tako da se bar malo podigne zastor i osvijetli to tamno razdoblje. Naime, više je puta šutnja vrela vrlo indikativna. Je li tako i s onim vrelima koja šute o Dalmaciji premda bismo u njima mogli očekivati poneku vijest? U vezi s tim razdobljem Goldstein iznosi dvije postavke koje se međusobno dopunjavaju. Prema jednoj od tih dviju postavki »bizantska magistrala« postojala je ne samo u 6. te 9. i 10. već i u 7. i 8. stoljeću. »Bizantska magistrala« izraz je kojim se Goldstein služi za »pomorski put uz obale Jadrana« (31). Uz tu magistralu bio bi stvoren »čitav niz naseobina novog tipa, specifičnih po svojoj strateško-obrambenoj funkciji«. Po Goldsteinu »se funkcioniranje i namjena bizantskih posjeda kakvi su još bili u 6. stoljeću ne mijenjaju i više stoljeća nakon toga« pa »magistrala u osnovnim crtama funkcionira i u 10. stoljeću«. Dakle, Goldstein ne sumnja u postojanje bizantske vlasti nad posjedima (gradovima, utverdama i sl.) duž istočnojadranske obale i u doba kada o njima nema vijesti (7. i 8. st.). Prema GOLDSTEIN, 2002., 26 Bizant nije u 7. i 8. stoljeću ispustio vlast nad dalmatinskim krajevima, već je njima vladao barem posredno ravenski egzarh, najjači predstavnik carske vlasti na Jadranu, i tvrdi: »nešto o tome svjedoči danas izgubljeni pečat ravninskog egzarha (723.–726.)«, što nam se ne čini dovoljnim dokazom za tezu koju zastupa. Usp. GOLDSTEIN, 1995., 93–138. Vidi i MARGETIĆ, 2004., 20–29. I BUDAK, 1994., 10 misli da su dalmatinski gradovi »jedino čvršće zaleđe mogli (...) naći u ravninskom egzarhu i papi«. BUDAK, 2003., 55 iznosi tezu o odlučujućoj ulozi Bizanta, koji je unutar provincije Dalmacije zbog svoje pomorske moći i uporišta u dalmatinskim gradovima odredio razgraničavanje sklavinija (Hrvatska, Srbija itd.). Usp. i MARGETIĆ, 2003., 29–42, osobito 39 i d.

⁹⁶ STEIN, 801.

1978.) došao do sličnog rezultata: Dalmaciju je kao prokonzularnu provinciju osnovao Justinijan. Ipak se on razlikuje od Steina utoliko što tvrdi da je ona trajno bila administrativno nezavisna od egzarha i od ilirskog prefekta.

Ferluga tvrdi da je Justinijan novim provincijama rado davao titule iz ranijih vremena pa je tako moralo biti i u Dalmaciji »kojom su nekada upravljali prokonzuli«. ⁹⁷ No Dalmacija ranije nije nikad bila pod prokonzulom. Istina je, doduše, da je na čelu ranije provincije *Illyricum* pod Augustom bio prokonzul, ali čim je, ubrzo nakon toga, došlo do osnivanja provincije Dalmacije, ona je uvijek bila pod tzv. *legatus Augusti pro praetore* konzularnog ranga, da bi od 3. stoljeća dalje namjesnik provincije Dalmacije dobio novi naslov *praeses*. Istina je da se u Dalmaciji potkraj 6. stoljeća pojavljuje vrlo visok bizantski funkcionar Marcel (Marcelin), i to s ovim titulama: 595. *magnificus et eloquentissimus*, ⁹⁸ 594. *gloria vestra*, ⁹⁹ 598. *gloriosus*, ¹⁰⁰ a 599. *proconsul Dalmatiae*. ¹⁰¹

Ali Dalmacija nije ni potkraj 6. stoljeća bila prokonzularna provincija. Car Mauricije (582.–602.) očito je u Dalmaciju poslao osobu svoga povjerenja koja je u svom osobnom napredovanju imala 593. godine titulu skolastika, a kasnije prokonzula. Drugim riječima, Dalmacija nije bila ni u to vrijeme prokonzularna provincija, već je Marcel(in)u dodijeljena samo osobno ta visoka titula, kao što se ta titula i inače i ne baš rijetko dodjeljivala zaslužnim pojedincima. ¹⁰²

Osim toga, upada u oči dosad neuočena okolnost da papa Grgur I. Dalmaciju nikad ne naziva provincijom. Pa čak ni kada se 599. obraća Marcelinu. On mu se obraća ovako: *Gregorius Marcellino proconsule Dalmatiae*, ¹⁰³ ne *proconsule provinciae Dalmatiae*. I ne samo to: nikada, ni jednom prigodom Grgur I. ne naziva Dalmaciju provincijom. Moglo bi se i dalje pokušati braniti mišljenje da je Grgur I. mislio kako je »suvišno« nazivati Dalmaciju provincijom. Zašto mu se ipak baš nikad nije »omaknuo« naziv Dalmacije kao provincije?

Možemo zaključiti: Dalmacija čak još koncem 6. i početkom 7. stoljeća uopće nije bila provincija – ni prokonzularna ni konzularna ni »obična« s *praesom* na čelu. Dalmacija je potkraj 6. stoljeća bila pod vojnom upravom. To se vidi i iz Grgurovih pisama. Tako se u jednom pismu iz 596., upućenom zadarskom kleru, uz *nobilibus ac populo* odvojeno spominju još i *milites*, ¹⁰⁴ tj. vojska koja je preko svojih komandanata izravno pod središnjom vlašću. I u pismu upućenom Maksimu, »koji je prigrabio salonitansku biskupiju«, spominje se *manus militaris*. ¹⁰⁵

O tim smo pitanjima više raspravljali na drugim mjestima. ¹⁰⁶

⁹⁷ FERLUGA, 1957., 25 = 1978., 68.

⁹⁸ GREG. III, 22.

⁹⁹ GREG. IV, 38.

¹⁰⁰ GREG. VIII, 26.

¹⁰¹ GREG. IX, 158.

¹⁰² BETHMANN–HOLLWEG, 40.

¹⁰³ GREG. IV, 158.

¹⁰⁴ GREG. VI, 46.

¹⁰⁵ GREG. VI, 25.

¹⁰⁶ MARGETIĆ, 1997.a, 205–215; ISTI, 1997.b, 471–481.

2. Prokonzul se u zadarskim vrelima pojavljuje tri puta, i to dva puta u ispravama iz 986.¹⁰⁷ i 1033. godine.¹⁰⁸ U prvoj je spomenut Majo, *prior Zadra* i *proconsul Dalmatiarum*, a u drugoj Grgur, *prior* i *proconsul*. Osim toga u natpisu na ciboriju prokonzula Grgura čitamo, među ostalim, *Proconsul ego infimus Gregorius qui nominor*.¹⁰⁹

Spomenute dvije isprave dio su fonda zadarskih isprava iz konca 10. i prve polovine 11. stoljeća. Te su isprave, prema uvjerljivim analizama G. Prage,¹¹⁰ sastavljene tek u drugoj polovini 12. stoljeća, na osnovi podataka iz nekih anala, dakle, te su isprave diplomatske krivotvorine, ali su sadržajno vjerodostojne. Mi bismo samo dodali da je vjerojatno postojao registar u koji se upisivalo regesta isprava od važnosti za samostan, uz koji je postojao i fascikl u kojem su se te isprave čuvala. Kako su tijekom vremena isprave izgubljene – (uostalom, nekih vjerojatno uopće nikad nije bilo, već su naknadno sastavljene kao diplomatske krivotvorine) – u drugoj se polovini 12. stoljeća pristupilo njihovu ponovnom sastavljanju uglavnom kao diplomatskim krivotvorinama.

Kao primjer uzmimo ispravu iz 986. kojom se potvrđuje uspostavljanje samostana sv. Krševana. U njoj se predstavnicima samostana odobrava da »mogu s tradicijskom ispravom dovesti ga (tj. svog protivnika u sporu) na sud i pokazati (ispravu) pred carem, pred kraljem, pred knezom odnosno sucima, koji bi u to vrijeme obavljali funkciju, kako im se ne bi moglo bilo što oduzeti od spomenute stvari«. ¹¹¹ Bilo bi doista čudno kad bi *gradske vlasti* samostanu davale odobrenje da smije svoje posjede braniti pred carem i kraljem. Ali pri kraju 12. stoljeća samostan ništa nije sprječavalo da se u njegovu skriptoriju sastavi isprava koja bi kako-tako zamjenjivala fundacijsku ispravu i ujedno u nju ubaci sve ono što bi moglo pomoći u eventualnim budućim sporovima. S pravom je N. Klaić ovu ispravu nazvala »kasnije nastalom pričom o obnovi samostana sv. Krševana«.

Isprava iz navodno 986. sadrži i neobičnu klauzulu *actum hoc tempore a consulibus suscriptis et loco*. Sličnu klauzulu nalazimo i u još nekoliko neautentičnih isprava iz konca 10. i početka 11. stoljeća.¹¹² Sve se te isprave odnose na razne pravne poslove samostana sv. Krševana. N. Klaić¹¹³ povezuje tu klauzulu s konzulima, tj. sucima, koji se upravo u to doba pojavljuju u Zadru, ali mislimo da konzuli iz isprava iz druge polovine 12. stoljeća ne mogu biti isto što i konzuli u upravo spomenutoj klauzuli. Tu klauzulu treba povezati s ranobizantskim ravenskim ispravama, što je već odavno uočio Šufflay,¹¹⁴ a kasnije i Ferluga.¹¹⁵ Problemom smo se bavili još 1975. i utvrdili da je riječ o prastaraj formuli još iz Justinijanovog doba, koja je već odavno bila neshvaćena i koja je u Dalmaciji nestala već u

¹⁰⁷ CD I, 44, br. 31 = Doc. 21, br. 17.

¹⁰⁸ CD I, 67, br. 49 = Doc. 41, br. 32.

¹⁰⁹ PETRICIOLI, 254.

¹¹⁰ PRAGA, 1930., 279.

¹¹¹ CD I, 44, br. 31 = Doc. 21, br. 17: *habeatis licentiam eum cum hac cartula traditionis in iudicium venire atque monstrare ante imperatorem, ante regem, ante comitem sive iudices, qui pro tempore fuerint, ut nichil aliquid de supradicta causa subtrahere possunt.*

¹¹² To su isprave CD I, 25, br. 21 = Doc. 17, br. 13 iz 918.; CD I, 48, br. 33 = Doc. 26, br. 21 iz 999.; CD I, 44, br. 31 = Doc. 21, br. 17 iz 986.; CD II, 77, br. 57 = Doc. 77, br. 38 iz 1044.

¹¹³ KLAJĆ, N., 1966./1967., 173.

¹¹⁴ ŠUFFLAY, 159.

¹¹⁵ FERLUGA, 1957., 84.

drugoj polovini 11. stoljeća. U četiri najstarije¹¹⁶ od ovdje analiziranih isprava u dataciji u protokolu nalazi se i neobičan dodatak: *fere*. U ispravi iz (navodno) 986. protokol počinje ovako: (...) *anno DCCCCLXXXVI indictione XIII, sub die fere XVIII mensis decembris* (godine 986., indikcije 14, približno (*fere*) 19. prosinca). Očito je sastavljač isprave našao u samostanskom registru neku bilješku o obnovi samostana kojoj je prethodio npr. naslov »indikcije XIII« pa je tu bilješku koristio za izradu sačuvane isprave, s time da je dataciju konstruirao kako je najbolje znao i umio i pritom pogriješio, jer indikcija 14 teče od 1. IX. 985. do 31. VIII. 986. Pogreška nije baš velika, svega nekoliko mjeseci, ali se iz nje vidi da ona nije jednostavno »loš prijepis«. Zato je Rački dobro pribilježio da je riječ o *charta suspecta*,¹¹⁷ a razlog zbog kojeg on sumnja u autentičnost očito je u dataciji: »*Anno 986, 'sub die fere' 19 decembris: Iadere.*«¹¹⁸

3. Spomenuli smo ispravu iz 986. u kojoj nalazimo važnu vijest o Maju s titulom *proconsul Dalmatarum*.

Već je odavno poznato da se od 5. stoljeća nadalje umjesto dotadašnjeg naziva *Dalmatia* upotrebljava redovito naziv *Dalmatiae-arum*.¹¹⁹ Zašto plural? Barada je pomišljao na diobu Dalmacije na dvije pokrajine u doba osnutka Dalmatinske teme polovinom 8. stoljeća. Jedna od tih pokrajina obuhvaćala bi područje od Krka do Splita, a druga od Dubrovnika do Budve.¹²⁰ No bizantska tema Dalmacija osnovana je po Ferluginu mišljenju tek u drugoj polovini 9. stoljeća¹²¹ pa moguća podjela teme na dvije provincije ne može objasniti pojavu pluralnog oblika ni vijesti o takvom obliku iz 8. i prve polovine 9. stoljeća, da i ne govorimo o razmjerno čestim vijestima o tom pluralnom obliku čak još za 5. stoljeća. Saria je pomišljao na diobu Dalmacije na nekoliko konventa (*conventus Scardonitanus, Salonitanus, Naronitanus*), zabilježenu još za Plinija, ali je i sam uvidio poteškoću koja se sastoji u tome što je ta podjela na konvente zajamčena već za 1. stoljeće po Kristu, dok se pluralni oblik pojavljuje tek u 5. stoljeću.

Da vidimo ne bi li nam u tome mogao pomoći Ravenski anonim. On najprije spominje »*patria Dalmatia*« u odjeljku što se odnosi na Dalmaciju, i to opetovano u singularu,¹²² na to navodi 34 *civitates* od *Burzumi* (Tab.: *Bersumio*, današnji Titograd) do *Iadere* (Tab.: *Iadere*, Zadar) te 12 *civitates* od *Burzuma* prema unutrašnjosti današnje Bosne, dotičući kao najsjeverniju točku *civitas Bistue betus* (Tab.: *Bistue vetus, Varvara* zapadno od Prozora) te nakon toga kaže: »*Per quas Dalmatias transeunt plurima flumina* itd.

Čini se prihvatljivim da pluralni oblik na kraju popisa *civitates* – za razliku od početnog *Dalmatia* u singularu – znači da je Ravenat pod time mislio na ukupnost *civitates* ili, drugim riječima, da razlog pluralnom obliku treba tražiti u podjeli Dalmacije na gradske općine, koje su toliko slabim vezama povezane u provinciju da se svaka od njih smatra već tako reći kao neka vrsta »patrije«. Dalmacija je već u 5. stoljeću, očito nakon propasti

¹¹⁶ Vidi bilj. br. 111.

¹¹⁷ Doc. XI.

¹¹⁸ Doc. 21.

¹¹⁹ *Notitia dignitatum* occ. I, 86; II, 31; Odoakrova darovnica od 489. Marini, 128, br. 82; Cass. Var. VII, 1; IX, 8; IX, 9; Rav. anon. I, 17

¹²⁰ BARADA, 93–95.

¹²¹ FERLUGA, 1957 a, 68–86 = FERLUGA, 1978., 151–172. Po našem mišljenju nešto ranije.

¹²² Rav. anon. IV, 16.

panonskog limesa, bila slabo branjen teritorij, čije je stanovništvo bilo uglavnom prepušteno samo sebi. Centralna vlast, bez obzira gdje se nalazila, jedva je imala toliko snage da joj *civitates* priznaju njezino vrhovništvo, a vojne jedinice ograničavale su svoju aktivnost samo na povremeno pojavljivanje u pojedinim ugroženijim dijelovima provincije.

Prema tome, *proconsul Dalmatiarum* značilo bi prokonzul dalmatinskih gradova (*civitates*) od Krka do Dubrovnika.¹²³

4. Još jedna primjedba u vezi s prokonzulom u zadarskim ispravama. Ne bi bilo posve nemoguće da se te prokonzule tumači u vezi s netom objašnjenom klauzulom *actum hoc tempore, die, loco ac consule ut supra*, u kojoj se naslov *consul* odnosi na cara.¹²⁴ Ako bi to bilo tako, onda bi *proconsul* analiziranih zadarskih isprava imao smisao »carski namjesnik« u užem smislu te riječi, kojeg bi sastavljali zadarskih isprava u drugoj polovini 12. stoljeća sami stvorili i dodijelili ga namjesniku provincije Dalmacije. U tom bi slučaju dva prokonzula, koje nalazimo isključivo u Zadru i isključivo u 986. i 1033. godini, imala još manje važnosti za povijest titulature u Zadru i Dalmaciji.

Naše je mišljenje da naslov *proconsul* u spomenute dvije isprave treba tumačiti kao doslovni prijevod grčkog naslova *avθvπατος*. O tom više u daljnjem tekstu.

VI. Strateg i katepan Dalmacije

Z. Nikolić¹²⁵ je naglasila da je vlast priora bila važnija od nominalne časti stratega. Ovaj problem zaslužuje detaljniju analizu.

U nekoliko isprava, datiranih od 1036. do 1069., zadarski prior nosi ove dodatne titule:

1) CD I, 69, br. 51 = Doc. 43, br. 34 (1036.):

Gregorius, protospatarius et stratico universe Dalmatię

Među potpisima: *Gregorius, protospatarius stratico.*

2) CD I, 70, br. 52 = Doc. 44, br. 35 (1036.):

(in finibus Dalmatiarum) honor protospatarii et stratico Gregorio viro illustrissimo procurante.

Među potpisnicima: *Gregorius, prior et protospatarius.*

3) CD I, 99, br. 71 = Doc. 59, br. 42:

tempore Nikole, prioris et stratigo civitatis Iadere.

4) CD I, 106, br. 79 = Doc. 71, br. 54 (1067.):

prioratum vero Iadere retinente domino Leone imperiali protospatario ac totius Dalmatie catapano.

5) CD I, 106, br. 79 = Doc. 71, br. 54 (1067.):

(Došao je) filius dicti prioris Gregorius, similiter Iaderensis prior et imperialis patrikyus ac tocius Dalmacie stratigo.

¹²³ Usp. FERLUGA, 1978., 179–180, donekle nepotpuno, ali korisno.

¹²⁴ MARGETIĆ, 1975.a, 66–69.

¹²⁵ NIKOLIĆ, 125.

6) CD I, 11, br. 82 = Doc. 72, br. 55 (1069.):

Među svjedocima: *Leo imperialis protospatarus ac totius Dalmacie ac iupanus (tj. catapanus)*.

Ove vijesti o počasnim naslovima i službama u Zadru 11. stoljeća dopuštaju kakav-takav uvid u neke aspekte tog pitanja. Opći uvid u bizantsku titulaturu daje Filotejev Kletorologion iz 899. godine.¹²⁶ Kao što je poznato, taj dokument razlikuje dvije vrste titula: počasne, tzv. *ἀζία δια βραβείων*, i one povezane s nekom konkretnom službom, tzv. *ἀζία διὰ λόβου*.

Filotej razlikuje 18 (zapravo 19) počasnih titula. Spomenut ćemo ovdje samo nekoliko njih koje se odnose na proučavane zadarske dužnosnike zajedno s navođenjem vanjskoga fizičkog oblika te počasti:

- | | |
|---------------------|------------------------------------|
| (8) spatar | pozlaćena drška mača; |
| (9) spatarokandidat | zlatni lanac; |
| (11) protospatar | zlatna ogrlica s draguljima; |
| (12) patricij | ispisana tablica od slonove kosti. |

U slučajevima koje smo uvodno naveli, počasne titule protospatara imaju svi dužnosnici. Jedino je Grgur nakon 1036. uspio postići visoku počasnu titulu patricija, što je, uostalom, posve jasno s obzirom na to da nijedan drugi zadarski dužnosnik nije osvojio tako visoko političko značenje u doba Bizanta.

Što se pak tiče funkcije (*ἀζία διὰ λόβου*) koju su zadarski dužnosnici obavljali u to doba, oni su do 1067. bili stratezi, tj. zauzimali položaj namjesnika provincije Dalmacije. Nikola, spomenut pod t. 3, ima, navodno, titulu *stratico civitatis ladere*, ali riječ je očito o nepreciznosti sastavljača dokumenta u drugoj polovini 12. stoljeća.

Svi namjesnici provincije Dalmacije u svojoj tituli ističu da se njihova vlast proteže na cijelu Dalmaciju od otoka Krka na niže, u smislu tzv. Bizantske Dalmacije. To se u tituli navodi kao (namjesnik) *universę Dalmatię* u ispravi iz 1036., a u ostalim ispravama kao *tocius Dalmatie*, što odgovara u cijelosti ranijem naslovu *proconsul Dalmatiarum*.

I, konačno, u dvije isprave iz 1067. i 1069., kao vrhovna vlast spominje se *Leo catapanus*. Naslov je poznat i u bizantskim teritorijima u južnoj Italiji, gdje je označavao vrlo uglednu i važnu funkciju, višu od stratega. Nije nemoguće da je njegov naslov označavao i okolnost da je imao pod sobom više vojnika od »običnog« stratega.

VII. »Ban S.«

Nikolić se ukratko pozabavila¹²⁷ poznatom ispravom o »banu S.«¹²⁸ i našom dosta opsežnom (oko 6 stranica) analizom¹²⁹ te dala svoj komentar po kojem »činjenica da ban S. nosi titulu carskog protospatara ne mora nužno značiti da je on ujedno i namjesnik provincije,

¹²⁶ BURY, 131–179.

¹²⁷ NIKOLIĆ, 130, bilj. 461.

¹²⁸ CD I, 75, br. 56 = Doc. 46, br. 37.

¹²⁹ MARGETIĆ, 1989., 121–127.

kako smatra Margetić, jer bi se to ujedno spomenulo uz titulu koju nosi. Naprotiv, on je po svom položaju ban kako se i navodi u ispravi: *Ego denique banus et imperialis protospatario* (CD, 75).«

Ako smo dobro razumjeli prigovor Z. Nikolić, pogrešno je bana S. držati namjesnikom provincije, kako to navodno predlažemo.

No, prije svega, »isprava« je sastavljena na tako nevjerojatan način da je doista unikum. Ispravu s takvim u najmanju ruku čudnim podacima ne bi ni uz najbolju volju mogao sastaviti ni najmanje nadaren početnik. Ona zapanjuje svojom neobičnošću pa je Praga s pravom naveo da su njezini podaci groteskni. Dakle, ne može biti riječ o krivotvorini, jer ona kao takva ne bi mogla nikada nikomu pomoći. A ipak je napisana prilično lijepom beneventanom. Naše je obrazloženje razloga sastavljanja tako groteskno sastavljene isprave u tome što je riječ o »ispravi« koja je trebala služiti u skriptoriju u pedagoške svrhe. Očito je učenik dobivao zadatak da usporedi podatke iz te isprave s podacima iz samostanskih knjiga i pronade i ispravi sve greške koje je pronašao. Podatak da je riječ o ispravi pisanoj za cara Konstantina Monomaha (dakako, napisan na pogrešnome mjestu) služio je učeničku za prvu orijentaciju.

Neslaganje Z. Nikolić i nas sastoji se, dakle, u tome što Z. Nikolić, zajedno s ostalim autorima koji su se bavili tom ispravom, misli da je u ispravi došlo do raznih grešaka koje je počinio sastavljač isprave, ali da, bar u osnovne podatke, doduše korigirane, možemo vjerovati, a naše je mišljenje da se mnogobrojne greške, bolje reći nakaznosti, u toj ispravi ne mogu tumačiti kao posljedice sastavljačeve nespretnosti ili neznanja. Svu apsurdnost te isprave raščlanili smo prilično podrobno pa bi protivnici naše teze trebali dokazati da naša zapažanja nisu prihvatljiva i da je ovakva isprava ipak mogla biti sastavljena barem kao »prvi nacrt«, kako je to predlagao Praga. Ne vjerujemo da bi itko mogao sastaviti takvu ispravu čak ni kao nacrt – što nam se čini čak očitim.

Teoretski bi se moglo pokušati izvući iz te »isprave«, tj. iz toga školskog predloška za vježbe, neku korist za historiografiju ako bi se pretpostavilo da u njoj ima nekih vijesti koje možda nisu posve izmišljene. Osobito se privlačnim čini istražiti moguću opstojnost nekog »bana S.« U našem radu iz 1989. pokušali smo s raznim hipotetskim nagađanjima. Npr. zapitali smo se nije li u stvarnosti možda ipak postojao neki »ban S.«, koji bi bio ujedno možda »čak i namjesnik provincije Dalmacije«. Ali daleko od toga da bi to bilo naše stajalište, kako to Nikolić misli, koja, čini se, kao da vjeruje u stvarno postojanje toga bana i dokazuje da je titula protospatara bana S. »**nužno značila** da je on ujedno i namjesnik provincije«. Autorici je promaknulo da smo to mišljenje iznijeli samo kao hipotezu. Osnovno je u našoj diskusiji da je »isprava« puka školska vježba u kojoj nema nikakve veze sa stvarnošću.

VIII. Prior

1. Rački se prvi¹³⁰ temeljitije pozabavio problemom priora u ranosrednjovjekovnoj Dalmaciji. On ističe da se već u 10. stoljeću pojavljuje funkcija priora, »koju je po svoj prilici

¹³⁰ RAČKI, 1890., 120–122.

donosio (...) carski izaslanik u temu Dalmaciju, a kašnje je ono prešlo na glavara gradskogoga«. U svakom je gradu službovao samo jedan prior, ali dva priora nalazimo u Zadru 1066., 1072., 1075. i 1064., Splitu 1069. i 1097. i u Rabu 1060. Jedan od priora zove se u Splitu *senior* a drugi *iunior*. Prior se birao na više godina, a jedna se osoba mogla birati više puta. Tako npr., nastavlja Rački, u Zadru prior Drago za sebe 1091. kaže: *in primo anno mei tercii prioratus*. Prior je imao »izvršujuću i sudstvenu vlast«.

Nakon njega istim se pitanjem pozabavio Mayer 1903. On piše: »Više puta dolazi nekoliko priora jedan uz drugoga, ali, ako stvarno pripadaju istome gradu, samo je jedan od njih u funkciji (*der regierende*), drugi je jednom nazvan *senior prior*.«¹³¹ Mayer zaključuje da, isto kao i u rimskim municipijima, jednom stečeni naslov ostaje i nakon prestanka službe »über die Amstdauer hinaus weitergeführt«. ¹³²

Mayer svoju tezu dokazuje analizom vrela.

Tako na Rabu u godini 1059.¹³³ biskup i *maior prior* vode postupak o osnivanju samostana sv. Petra na Rabu, a potpisuju ga, uz ostale, još i *Lampredius prior* i *Maius prior*. Dakle, zaključuje Mayer, »djeluju samo biskup i prior *Maius*«. Ali već u CD I, 87, bilj. 2 izdavači s pravom upozoravaju kako treba razlikovati *maior prior* u tekstu i potpis *prior Maius* te zaključuju da je Lampredije taj *maius prior*, iz čega se vidi da oni smatraju kako su prema toj ispravi u Rabu postojala dva priora.

Mayer navodi i ispravu iz Biograda,¹³⁴ sastavljenu »1059. (?)«, gdje se spominju Dragoslav prior, Drago prior i Dabrina prior. Po Mayeru je riječ o zborovanju, tako da je Dragoslav prior u Biogradu, Drago u Zadru, a Dabrina u Trogiru. No riječ je nedvojbeno o krivotvorini, nastaloj proširenjem starije isprave. U obzir za analizu dolazi samo starija isprava u kojoj se nalaze spomenuta dva priora, i to jedan biogradski, prior Dragoslav (spomenut u protokolu i u dignitariju), i još jedan prior, *prior Drago* (samo u dignitariju). Taj drugi sigurno nije prior u Biogradu, već se nalazi spomenut nakon »Jurane, župana iz Sidrage«, dakle, on je najvjerojatnije prior Zadra. Konačno, prior Dabrina nalazi se samo u tekstu krivotvorene isprave, pa ne dolazi u obzir za bilo kakve zaključke.

Za Split Mayer navodi dvije isprave. U ispravi sastavljenoj 1068. godine,¹³⁵ (osnivanje samostana sv. Benedikta) spomenuta su dva priora, Valica i Nikodem, ali po Mayeru je samo prvi »odlučujući« (*maßgebend*), jer se samo on pojavljuje u tekstu u opisu postupka osnivanja, gdje se kaže da je do odluke došlo na osnovi dogovora klera i vjernika na čelu s priorom Valicom »cum suis nobilibus cunctis«. No kao prvi među svjedocima navedeni su *Valizę et Nichodemi priorum*. Iz takve stilizacije prije bi se moglo zaključiti da postoje dva priora, od kojih jedan u ime građanstva vodi cjelokupni postupak, a drugi samo nazočuje svečanomu završnom činu.

Drugi primjer koji Mayer navodi za Split odnosi se na ispravu iz 1097. po kojoj Splitski obćavaju mletaćkomu duždu u slučaju potrebe pomorsku pomoć. Mayer tvrdi da je

¹³¹ MAYER, 363–364.

¹³² *Isto*.

¹³³ Doc. 56, br. 41 = CD I, 85, 63.

¹³⁴ Doc. 51, br. 40 = CD I, 87, 64.

¹³⁵ Doc. 75, br. 57 = CD I, 109, br. 80.

jedan od navedenih splitskih priora »prior, a drugi samo bivši prior (*der andere nur der Altprior*)«.¹³⁶

Po Kostrenčiću¹³⁷ je naziv *prior* ostatak gotskog vladanja, s time da se vojničkog zapovjednika grada nazivalo prior pa je kasnije tako nazivan najviši civilni upravitelj gradske komune. Priora je birao skup svih građana. Ipak, u pojedinim gradovima priorska je čast »postala gotovo nasljedna«, npr. u Zadru obitelji *Madiusa de Columna*, premda se »ne bi moglo tvrditi da je ukinuto izborno načelo«. O Ferluginim tezama vidi pod 2.

Beuc je bio iznenađujuće lapidaran. On je 1985. o prioru napisao ovo: »Na čelu gradske uprave stajali su prior (katkada dvojica) i biskup, koje su birali građani.«¹³⁸

Mi smo 1975. godine¹³⁹ preuzeli Kostrenčićevo mišljenje o prioru u dalmatinskim gradovima kao vojnom komandantu u doba gotske vlasti, čije se ime prenijelo kasnije na vrhovnog organa civilne vlasti. Godine 1996. vratili smo se na isto pitanje i podrobnije ga proučili te zaključili da je razvoj tekao nešto drukčije: vodeći sloj u Zadru bio je sloj tribuna pa je »prvi« među tribunima dobio naslov priora, s time da su se birala »dva priora od kojih je jedan imao odlučujući položaj pa ga se nazivalo u Rabu *maior prior*, a u Splitu *senior prior*«.¹⁴⁰

Nikolić je uglavnom prihvatila naše mišljenje, ali uz dodatak po kojem »ne treba isključiti mogućnost da je neposredno isluženi prior sudjelovao u svojstvu nadzora ili kontrole, kao na primjer Vitače oko 1095. god.«.¹⁴¹ Ako smo dobro razumjeli Z. Nikolić, ona je tu tvrdnju iznijela na osnovi približno ove dedukcije: prior Drago vodio je 1095. godine postupak kojim je grad Zadar dodijelio samostanu sv. Krševana sve dohotke soli i ribolova na Vrgadi. Ispravu su kao prva trojica potpisali *Drago prior (et eius filius)*, *Candidus (et eius filii)* i *Vitaza (nuper prior)*. Kako je *Vitaza* nazvan *nuper prior*, to bi po Z. Nikolić značilo da on više nije pravi, službujući prior, već da ima neku drugu ulogu, a ta bi bila upravo nadzorna uloga.

Ta nam se teza ne čini vjerojatnom. Ni iz koje okolnosti ne proizlazi da bi Vitače imao ikakvu nadzornu ulogu. Iz činjenice da je on spomenut kao treći, tj. odmah iza Drage i Kandida, može se u najboljem slučaju zaključiti da se Vitače spominje kao bivši prior u znak počasti, slično kao što su se ranije *svi* isluženi tribuni u Zadru iz počasti nazivali tribuni. Čini nam se da Nikolić pomišlja na mogućnost da je biran ipak samo jedan prior, dok bi isluženi prior imao isključivo funkciju nadzora. Ipak, kao da se tome protivi odluka donesena »oko 1085.«¹⁴² u kojoj se spominju oni koji su je donijeli (*statuerunt*), i to *Drago prior*, *Vitaza prior*, još šestorica *et alii multi*. Tome treba dodati u Splitu »starijeg« (*senior*) i »mlađeg« (*iunior*) priora, a u Zadru tome odgovarajući naslov *veteranus prior*.¹⁴³ Vratimo se ispravi od 24. studenoga 1095. u kojoj su prva tri potpisnika (*signum manus*) *Drago prior*, *Candidus* i *Vitaza nuper prior*. Kako to da nije spomenut drugi prior? Čini nam se kako se bez daljnega može ustvrditi da je i Kandid prior i da je njegova funkcija prigodom prepisivanja zabunom

¹³⁶ Doc. 178, br. 138 = CD I, 208, br. 168.

¹³⁷ KOSTRENIČIĆ, 1953., 121–122.

¹³⁸ BEUC, 57.

¹³⁹ MARGETIĆ, 1975., 63.

¹⁴⁰ MARGETIĆ, 42.

¹⁴¹ NIKOLIĆ, 181.

¹⁴² CD I, 206–207, br. 166 = Doc. 176, br. 135.

¹⁴³ CD I, 208, br. 168 = Doc. 178, br. 138.

ispala. Takva solucija problema čini nam se čak nedvojbenom. Ukratko, i opet imamo posla s dva priora, a uz njih je u znak počasti spomenut i lanjski prior.

Na koliko se godina birao prior? Po Račkome se priora biralo »na više godina«. Rački se na tome zaustavio. Pokušajmo pitanje analizirati na osnovi dviju zadarskih isprava. U prvoj, koju Rački¹⁴⁴ datira 1091., a CD I¹⁴⁵ 1092., prior Drago, *iam tertio priorante*, priča o događajima *in primo anno meę tertie recuperationis*. U drugoj, koju Rački datira 1096. godinom,¹⁴⁶ a CD I 1095. godinom,¹⁴⁷ isti prior Drago priča o događajima *in quinto anno tertii mei prioratus*. Smisao sintagme je jasan. Drago tvrdi da je već ranije bio prior, s time da je prvu ispravu dao sastaviti u prvoj godini mandata, a treću u petoj godini mandata.

Izdavači CD tvrde da je prvonavedena isprava datirana po firentinskom, a drugonavedena »vjerojatno« po pizanskom kalkulu. Kako su obje isprave sastavljene u Zadru, tvrdnja izdavača CD ne čini nam se nimalo vjerojatnom. Svaki se sredozemni grad odlučio računati po nekom kalkulu, a ako ga je ikada mijenjao, onda je to moglo biti vrlo, vrlo rijetko, jer bi izmijenjeni način datiranja mogao prouzročiti vrlo neugodne posljedice u javnom i privatnom životu. Stipišić je u svojoj knjizi o pomoćnim povijesnim znanostima istaknuo da je u nas po svojoj prilici bio u uporabi samo *calculus Florentinus*, »iako je bilo pokušaja da se neki problemi naših isprava iz doba hrvatskih narodnih vladara objasne pretpostavkom da su datirane po pizanskom kalkulu«. ¹⁴⁸ Stipišić napominje da se stil inkarnacije najduže zadržao u Zadru i da su ga notari nazivali *usus Iadertinus*. Kao što je poznato, po pizanskom je načinu računanja početak godine počinjao točno jednu godinu ranije od firentinskog, a firentinski je način računanja godine počinjao s 25. ožujkom i tako zaostajao za modernim načinom računanja za 2 mjeseca i 24 dana.

Ako je to tako, onda s time nije u skladu upravo spomenuta tvrdnja izdavača CD da bi zadarska isprava iz 1095. bila »vjerojatno datirana na pizanski način«. ¹⁴⁹ Očito je došlo do neusklađenosti stajališta obojice izdavača, Stipišića i Šamšalovića. Smatramo se s toga ovlaštenim ovu ispravu datirati s Račkim 1096. godinom, tj. 24. XI. 1096.

Ako pak prihvatimo tezu da je u Zadru bio prihvaćen firentinski kalkul, onda se ispravu, koja počinje godinom *incarnationis* 1091., a sačuvana je u kartularu samostana sv. Marije,¹⁵⁰ treba datirati također firentinskim kalkulom, dakle, od 25. III. 1091. do 24. III. 1092. Već smo spomenuli kako u toj ispravi prior Drago tvrdi da je te godine započeo njegov treći priorat. Redosljed godina tog trećeg priorata tekao bi, dakle, ovako:

1. godina: 1091./1092.
2. godina: 1092./1093.
3. godina: 1093./1094.
4. godina: 1094./1095.
5. godina: 1095./1096.

¹⁴⁴ Doc. 154, br. 128.

¹⁴⁵ CD I, 208, br. 168.

¹⁴⁶ CD I, 200, br. 161.

¹⁴⁷ Doc. 175, br. 134.

¹⁴⁸ CD I, 205, br. 165.

¹⁴⁹ STIPIŠIĆ, 1972.

¹⁵⁰ CD I, 205, br. 165 = Doc. 175, br. 134.

Za prvi priorat priora Drage svjedoči isprava iz 1066./7.,¹⁵¹ a za drugi nedatirana isprava koju Rački i CD I datiraju »oko 1078.«,¹⁵² dok bi početku trećeg priorata pripadale dvije isprave, koje Rački i CD I datiraju »oko 1091.«.¹⁵³ No ovdje je nužan ispravak datiranja Račkoga i CD I.

Naime, ako je točno da je treći priorat priora Drage započeo 1091./1092., onda to znači da je neposredno prije početka trećeg priorata morala postojati bar jedna godina u kojoj Drago nije bio prior, jer bi se u protivnom »drugi« i »treći« priorat spojili u jedan pa bi bili zapravo »drugi« priorat. Da podsjetimo: »prvi« priorat priora Drage zajamčen je dvjema ispravama u 1078. godini.¹⁵⁴ »Treći« priorat – koji upravo kao »treći« spominje sam Drago, odnosi se na spomenutu ispravu iz 1091./1092. Da bismo sačuvali pojam »drugog« priorata, prisiljeni smo da dvije isprave koje se datiraju »oko 1091.«, datiramo npr. »1089./90.«. U ispravi iz te godine doista je spomenut zadarski prior *Madius*,¹⁵⁵ otac jedne od stranaka u sporu i ujedno djed druge stranke, pa je vjerojatno upravo on onaj prior koji bi se prema našim analizama trebao nalaziti između dva priorata priora Drage.

Iz ovih raščlamba proizlazilo bi da je Drago bio po treći put zadarski prior u godinama između 1091. do 1096., odnosno ukupno pet puta za redom. Iz toga nadalje slijedi da se u Zadru svake godine biralo novog priora i da je ista osoba mogla svake godine konkurirati za tu čast.

Kako su u 1095. zajamčena dva priora: *Drago prior*, *Vitača prior*,¹⁵⁶ to treba pretpostaviti da su se u Zadru svake godine birala dva priora, koji su u osobito važnim slučajevima obavljali zajednički svoju dužnost, a inače je bila dovoljna nazočnost jednoga.

Kako se, nadalje, kao što smo već spomenuli, u Splitu, gdje su se također birala dva priora, jedan nazivao *senior* a drugi *junior*, a u Rabu, gdje nailazimo na sintagmu *maior prior*; iz čega bi slijedilo da je drugi prior *minor prior*, tako se i u Zadru »glavni prior« nazivao *veteranus prior*.¹⁵⁷

2. Z. Nikolić¹⁵⁸ je proučila problem naslova i funkcije priora u dalmatinskim gradovima. Ona misli kako se »može razložno pretpostaviti da se on u Dalmaciji razvio iz naziva za gradskog vojnog zapovjednika u vrijeme bizantsko-gotskih ratova u šestom stoljeću«. Ona ističe da je Margetić preuzeo i razradio mišljenje M. Kostrenčića o nastanku priora, ali joj se čini da »historiografija nije uspjela do kraja riješiti problem vremenske pojave institucije priorata u dalmatinskim gradovima«¹⁵⁹ i zaključuje kako se »o pitanju datiranja institucije priora ne može ništa pobliže zaključiti«¹⁶⁰, premda »nema razloga ne vjerovati da je postojao možda u svim dalmatinskim gradovima već u 10. stoljeću«.

¹⁵¹ CD I, 200, br. 161 = Doc. 154, br. 128.

¹⁵² CD I, 104, br. 77 = Doc. 67, br. 52.

¹⁵³ CD I, 168, br. 132 = Doc. 123, br. 106.

¹⁵⁴ CD I, 198, br. 159 i 199, br. 160 = Doc. 157, br. 29.

¹⁵⁵ CD I, 167, br. 131; br. 168, br. 138 = Doc. 123, br. 106.

¹⁵⁶ CD I, 206, br. 166 = Doc. 176, br. 131.

¹⁵⁷ CD II, 393.

¹⁵⁸ NIKOLIĆ, 179–180.

¹⁵⁹ ISTA, 179.

¹⁶⁰ ISTA, 180.

Što se tiče samog naziva priora, Nikolić spominje naše radove i dodaje: »Ferluga naprotiv pretpostavlja da prior dolazi od grčke riječi *proteuon* (L'amministrazione bizantina in Dalmazia, 147–148).«

Ferlugino je stajalište ipak nešto kompleksnije. Godine 1957. Ferluga je prigovorio Kostrenčičevoj tvrdnji o potpunoj identifikaciji pojmova prior i *πρωτεύων* i da je uopće pogrešno »postaviti pitanje na ovaj način«. ¹⁶¹ Po Kostrenčiću bi, nastavlja Ferluga, svaki grad imao svoga vojnog zapovjednika koji se redovito nazivao prior pa ne bi bilo nemoguće da se tim imenom kasnije počeo označavati najviši gradski municipalni organ. ¹⁶² Ferluga se slaže s Baradom da je priorat čisto gotska ustanova i zbog toga sumnja da bi se uopće mogao zadržati u dalmatinskim gradovima. ¹⁶³ Ferluga nastavlja: »Nema nikakve sumnje da *πρωτεύων* grčkih gradova odgovara prioru.« ¹⁶⁴ Ferluga želi reći ovo: prior dalmatinskih gradova nije nastavak gotskih priora, a njegova služba odgovara onoj grčkih gradova na Hersonu. Ferluga ne kaže i ne želi reći da bi riječ prior dolazila od grčke riječi, jer bi to trebalo najprije lingvistički izvesti, što vjerojatno nitko neće pokušati. Dodajmo da Ferluga ne tvrdi ni to da bi riječ prior bila **prijevod** grčkog *πρωτεύων*. Takva je interpretacija još manje zamisliva. U talijanskoj verziji objavljenoj 1978. Ferluga prevodi doslovno svoj raniji tekst iz 1957. godine. ¹⁶⁵

Z. Nikolić je dobro uočila da Ferlugina teza nije dobro utemeljena, i zbog toga zaključila kako nije do kraja riješen problem vremenske pojave priorata u dalmatinskim gradovima. Pritom je nedvojbeno mislila i na naše analize problema iz 1975. U tom smo radu napomenuli ¹⁶⁶ da je Kostrenčić u svome radu iz 1923. godine ¹⁶⁷ prihvatio vladajuće mišljenje, tj. da je prior prijevod grčke riječi, dok je u radu iz 1953. mislio kako je »najvjerojatnije da je taj naziv ostatak iz gotskog vladanja (...) kad je vojnički zapovjednik grada nosio naslov priora (...)«. ¹⁶⁸ Tome smo se mišljenju 1975. i mi priklonili. Ipak, to nam se rješenje nije činilo dovoljno uvjerljivim pa smo se na isto pitanje vratili 1997. godine. Tamo smo izričito naveli da je naša raščlamba problema priora bila »sažeta« zato što smo se 1975. bavili u prvom redu pitanjem tribuna pa je »pitanje priora nekako ostalo u sjeni«, te »smatramo nužnim ponovno proanalizirati to pitanje«. ¹⁶⁹ Ovo je rezultat naših istraživanja u 1997. godini:

Prior je generički naslov za »prvaka« među osobama istog ranga. U Zadru, gdje je bizantska vojna uprava bila najjače izražena, u pojedinim su gradskim četvrtima upravljali potkraj 6. stoljeća tribuni. Kako je kasnije tako reći svaki član vodećeg sloja nosio kao počasni naslov tribuna, došlo je do poistovjećivanja pojma tribuna i *nobiles*. Na čelu tog vodećeg sloja, dakle i čitavoga grada, stajao je kao »prvi« prior, koga se nazvalo upravo tako. U drugim je gradovima razvoj jednostavniji: prior je »prvak« vodećeg sloja, a ujedno

¹⁶¹ FERLUGA, 1957., 58.

¹⁶² *Isto*.

¹⁶³ *Isto*.

¹⁶⁴ *Isto*.

¹⁶⁵ FERLUGA, 1978., 148.

¹⁶⁶ MARGETIĆ, 1975., 62–63.

¹⁶⁷ KOSTRENČIĆ, 1923.

¹⁶⁸ KOSTRENČIĆ, 1953., 121.

¹⁶⁹ MARGETIĆ, 1997., 40.

»prvi« među građanima. Tako je u Dalmaciji generički naziv prior poprimio specifično tehničko značenje vrhovnoga lokalnog funkcionara.

Na taj smo način bitno izmijenili svoje objašnjenje specifičnoga dalmatinskog naziva prior u smislu »gradonačelnika«. Zbog toga se ne bismo mogli složiti s mišljenjem Z. Nikolić, po kojem »Margetić preuzima i razrađuje mišljenje Marka Kostrenčića«. Kostrenčić je imao dvije faze svog razmišljanja o prioru, onu iz 1923. i onu iz 1953. Slično vrijedi i s našom evolucijom: 1975. prihvatili smo Kostrenčićevu tezu, ali smo 1997. krenuli dalje i nismo više slijedili Kostrenčića, već smo u suprotnosti s Kostrenčićevim mišljenjem iz 1953. (i našim iz 1975.) u 1997. postavili novu tezu.

IX. Dobronja i Dabro

Z. Nikolić je ispravno primijetila¹⁷⁰ da smo u svome prvom radu o Dobronji¹⁷¹, napisanom 1982., pogrešno identificirali Dobronju s Dabrom, koji je poznat iz isprave Krešimira IV,¹⁷² u kojoj on tvrdi da je Krešimir III. darovao neku zemlju svom rođaku (*cognatus*) Madiju i njegovu sinu. Z. Nikolić nastavlja: »Čini se da je i Margetić to uvidio pa kasnije ne spominje identifikaciju Kekaumenov Dobronja – Madijev sin Dobronja.«

Nije nam potpuno jasno kako je došlo do te očite pogreške. Vjerojatno je do nje došlo zbog toga što je u našem prvom proučavanju tog pitanja 1982. naša pozornost bila potpuno apsorbirana osnovnom tezom o Dobronji kao hrvatskom kralju pa smo bez mnogo razmišljanja prihvatili Šišićevu tvrdnju »da je taj Dobronja hrvatske isprave identičan s Kekaumenovim istoimenim licem«.

Usput rečeno, u svojoj diskusiji Z. Nikolić je istaknula da *cognatus* »obično označava rođaka po ženidbi ili barem ženskoj liniji«. ¹⁷³ *Cognatus* je u svome osnovnom značenju *levir*, tj. mužev brat. Du Cange citira Johannes de Janua: *Et est levir cognatus scilicet frater mariti vel uxoris*, ali spominje i vrlo širok sadržaj tog pojma: »bilo koji rođak ili svojta« (*pro quibusvis consanguineis affinibusve*)! ¹⁷⁴ Ukratko, riječ *cognatus* nije podobna za bilo kakvo preciznije dokazivanje srodstva, što i Nikolić uviđa (»obično«).

X. Servi

Z. Nikolić je napomenula da pojam *familia* (obitelj) obuhvaća više puta u vrelima »samo sluge«, ¹⁷⁵ tj. *servi* i *ancillae*, ali da je taj naziv obuhvaćao više puta i oslobođenike (*libertini*), čak štoviše, sve ljude koji su živjeli zajedno, odnosno cjelokupno kućanstvo. Pojam »obitelj«, dodaje Z. Nikolić, u smislu »zajednice bračnog para i njihove djece«, pojavljuje

¹⁷⁰ NIKOLIĆ, 131.

¹⁷¹ MARGETIĆ, 1982., 44–45.

¹⁷² CD I, 104–105, br. 77 = Doc. 67–68, br. 52.

¹⁷³ NIKOLIĆ, 131.

¹⁷⁴ DU CANGE, II, 392.

¹⁷⁵ NIKOLIĆ, 87.

se u vrelima samo opisno. Pritom je upozorila na radove N. Budaka, objavljene 1984. i 1985.,¹⁷⁶ u kojima on podrobnije raščlanjuje vrlo važno pitanje pojave serva.

Kako se Nikolić pri svojoj lapidarnoj napomeni o servima poziva isključivo na Budaka – neprijeporno danas vodećeg povjesničara za stariju hrvatsku povijest – držimo da je ona time prihvatila njegove analize i rezultate u odnosu na problem serva. Ipak nam se čini da je u ovom slučaju autorica prerestriktivno istražila problem. Mi smo još 1991. godine,¹⁷⁷ u razmjerno opsežnom članku, posvetili pozornost na taj sloj stanovništva u dalmatinskim gradovima, jer on to zaslužuje iz više razloga, među ostalim i zbog toga što njegova problematika otvara čitav niz pitanja, pogotovo složeno pitanje priznavanja braka serva, koje je u srednjovjekovnoj teoriji i praksi prouzrokovalo velike teškoće. Možda je razlog smanjenog interesa Z. Nikolić za to pitanje u okolnosti što ona pojam serva identificira pojmom »sluge« i »služavke«.¹⁷⁸ To nam se ne čini ispravnim zato što je sluga pravno posve slobodan čovjek, koji radi u kućanstvu neke druge osobe, dok je serv osoba na složen način zavisna od druge osobe. Društveni položaj srednjovjekovnog serva toliko je složen, da ga neki vrlo uvaženi autori, kao npr. Barada, smatraju čak bespravnim robom, dok drugi autori imaju o tome vrlo različite, često neprihvatljive teze. Ima i drugih složenih pitanja povezanih s položajem serva, npr. pitanje postupka i izricanja presude protiv serva te razlike u položaju serva u Dubrovniku, Zadru i Trogiru, itd., a tu je i pitanje navodne vezanosti serva uz zemlju. Godine 1996. ponovno smo proučavali problem braka »robova (serva i ancila)«¹⁷⁹ u sklopu pitanja obiteljskog prava.

Nadodali bismo da smo se 2003. godine¹⁸⁰ vratili na istu problematiku i proanalizirali problem »serva dalmatinskih gradova«, pri čemu smo ušli u diskusiju s Budakom i nakon raščlambe njegovih argumenata zaključili da njegove analize nisu prihvatljive. Istaknuli smo da se Budak na problem serva vratio i 1994. te napomenuli da on začudo ne uzima u obzir rezultate našeg rada iz 1991., u kojem smo se na 44 stranice bavili velikim brojem problema koji se odnose na dalmatinske serve i dodali: »Ne vjerujemo da bi korištenje naših analiza i zaključaka bilo posve nekorisno, pogotovu u pitanjima u kojima argumentirano zastupamo drukčije mišljenje od Budakova.« Znanost napreduje diskusijom. Budak je ukratko napomenuo da se servi javljaju na tri područja, dubrovačkom, splitskom i zadarskom, i dodao: »Problematika je u najnovije vrijeme obrađena u N. Budak, *Servi ranoga srednjeg vijeka*, 255–288.«¹⁸¹ Šteta je što Budak nije uzeo u obzir naše analize iz 1991. godine. Time bi bili izbjegnuti mnogi nesporazumi i ne bi se trebalo vraćati na problematiku koja je već riješena.

¹⁷⁶ BUDAK, 1984., 353; ISTI, 1985., 260–267.

¹⁷⁷ MARGETIĆ, 1991., 59–103.

¹⁷⁸ NIKOLIĆ, 87.

¹⁷⁹ MARGETIĆ, 1996., 20–22, 184–193.

¹⁸⁰ MARGETIĆ, 2003., 84–93. Ovaj rad Nikolić nije mogla uzeti u obzir jer literatura njezine knjige ide do 2000. (NIKOLIĆ, 7).

¹⁸¹ BUDAK, 1994., 144–147.

XI. Položaj žene u braku

Prvi crkveni sabor u Splitu iz 925. godine zabranio je mužu da otjera svoju ženu, osim u slučaju njezine nevjere.¹⁸² Sačuvani tekst u *Historia Salonitana maior* čini se da je do nas došao u iskvarenom obliku. Zbog toga smo 1996. godine,¹⁸³ analizirajući ga, napomenuli da bi ga trebalo ponovno proučiti uzimajući u obzir odgovarajuće zaključke drugih pravnih područja, npr. Italije i Španjolske. U historiografskom smo pregledu spomenuli kako su Rački, V. Klaić i Gortan (i po njemu N. Klaić) taj tekst shvatili, upozorili na nejasnoće i teškoće i predložili svoj prijevod te dali svoj komentar toga izvanredno važnog teksta za našu i europsku problematiku društvenih odnosa.

Iz teksta toga zaključka vidi se da su biskupi sabrani na splitskoj sinodi imali pune ruke posla kako bi u dalmatinskim gradovima i Hrvatskoj suzbili pravo muža da otjera ženu, koje je, dakako, bilo u protivnosti s kršćanskim učenjem i koje je, očito, bilo u našim krajevima još vrlo rašireno. Biskupi su, doduše, morali priznati postojeće stanje i zato ne zahtijevaju da muž primi natrag otpuštenu ženu, ali zabranjuju buduće tjeranje žene, osim zbog preljuba. Kako je Crkva bila sklona da, barem u načelu, izjednači preljub žene s preljubom muža, iz sinodalnog zaključka proizlazi da su biskupi prisiljeni uzeti u obzir germansko-slavensko shvaćanje privilegiranosti muškarca.¹⁸⁴ Biskupi su zainteresirani da spriječe tjeranje žene, bolje reći da ga ograniče samo na slučaj njezina preljuba, dok o ženinu samovoljnom napuštanju bračne zajednice nema ni riječi, očito zato što je takav slučaj bio nezamisliv, bez obzira na moguću opravdanost takvog postupka, npr. zbog vrlo okrutnog muževa ponašanja. S druge strane, biskupi se nisu odlučili na rigoroznu zabranu razvoda, nego su dopustili tjeranje žene zbog njezina preljuba – slično franačkim sinodalnim zaključcima iz 8. stoljeća. Kako je crkveno pravo u Franačkoj već od 829. godine prihvatilo ideju neraskidivosti braka, možemo zaključiti da je crkveno pravo u našim krajevima u ovom pitanju slijedilo narodno shvaćanje mnogo dulje nego u Franačkoj. U Italiji je svjetovno zakonodavstvo još stoljećima dopuštalo mužu razvod braka zbog ženina preljuba i, nakon razvoda, uzimanje druge žene.¹⁸⁵

U svojoj analizi tog zaključka Z. Nikolić tvrdi kako je on sadržavao odredbu da se »oni koji se razvedu od svojih žena, nisu smjeli ponovno oženiti«.¹⁸⁶ Riječ je, očito, o *lapsus calami*. Nikolić u bilješci doslovce citira analiziranu odredbu, iz koje se vidi da odredba ne sadrži ono što ona u tekstu tvrdi. Ona dodaje kako »odredba o otpuštanju žene, bez spominjanja mogućnosti da žena zatraži razvod braka, navješćuje da su biskupi morali uzeti u obzir germansko-slavensko shvaćanje superiornosti muškarca«.¹⁸⁷ Ali u tekstu se ne govori o superiornosti, već o privilegiranosti, što je nešto drugo.

U tumačenju smisla analizirane odredbe Nikolić naslućuje da bi ona »možda pretpostavljala značajan broj takve djece u plemićkim kućanstvima«,¹⁸⁸ što je, čini nam se, ponešto

¹⁸² CD I, 32, br. 23 = HSM, 102.

¹⁸³ MARGETIĆ, 1996., 23–25.

¹⁸⁴ STÖLZL, 1 i d.

¹⁸⁵ PERTILE I, 364.

¹⁸⁶ NIKOLIĆ, 47.

¹⁸⁷ *Isto*.

¹⁸⁸ NIKOLIĆ, 87.

presmiona interpretacija. Tekst dopušta jednostavnije tumačenje, da je jednostavno riječ o tome kako odredba preporučuje da »(talentiranim) slugama treba omogućiti obrazovanje kao i vlastitoj djeci«.¹⁸⁹ Pri analizi bi trebalo, čini nam se, u prvom redu uzeti u obzir da ovdje nije riječ o (slobodnim) slugama, nego upravo o servima, dakle, o sloju neslobodnih ljudi koji nisu pokršteni. Riječ je o djeci koju je gospodaru rodila robinja. Robinje su se redovito nabavljale iz unutrašnjosti, gdje je u to vrijeme kršćanstvo, ako ga je bilo, bilo pod slabim utjecajem rimsko-bizantskoga pravnog shvaćanja. Svakako *christianitas perfecta* pretpostavlja da su ta djeca već imala nekakve predodžbe o kršćanstvu, ali je podrijetlo njihove majke zahtijevalo budnost. Tu vlastitu djecu, koja su rođena neslobodna, ali su kasnije oslobođena, treba, preporučuje crkvena odluka, voljeti kao vlastitu djecu i omogućiti im da nauče čitati i pisati i privesti ih kršćanstvu.

XII. Ograničenje procesne sposobnosti žena

Z. Nikolić¹⁹⁰ se ne slaže s našom tezom po kojoj bi ograničenje poslovne sposobnosti žena u dalmatinskim gradovima nastalo djelomično zbog izravnog kulturnog utjecaja pravnih shvaćanja s druge strane Jadrana, u prvom redu langobardskog prava, a djelomično zbog hrvatskog prava stare hrvatske države narodnih vladara. Istaknuli smo da langobardsko pravo ne dopušta ženi sklapati pravne poslove bez suglasnosti njezina »zaštitnika«, kojeg langobardsko pravo 10. stoljeća naziva *adiutor*.¹⁹¹ Nikolić priznaje da bi u prilog tome shvaćanju govorila okolnost da je Cika, kćerka Dujma i Veke, prilikom osnivanja samostana tražila savjet svojih rođaka, koje Cika naziva kao svoje *cooperatores, providos ordinatores i adiutores*.¹⁹² Isto tako, u prilog našem shvaćanju govorila bi, nastavlja Z. Nikolić,¹⁹³ i parnica između Cike i njezine tetke Neže,¹⁹⁴ gdje Ciku zastupa Grgur, Madijev sin, a Nežu biskup Stjepan. Ali Nikolić navodi, s druge strane, samostalni istup Cikine kćeri Veke u parnici protiv sveskrove obitelji. Ipak treba uzeti u obzir da Veka nastupa pred sudom zajedno s majkom »i ostalim rođacima« (*aliisque propinquis*). Vjerojatno su svi *propinqui* bili muškog roda. Hipotezu o mogućnosti posve samostalnog nastupa ženske osobe bez nazočnosti nekog muškog pomagača (*auditor*) pred sudom u starijem hrvatskom pravu trebalo bi poduprijeti bar jednim nedvojbenim primjerom, jer bi se tek onda

¹⁸⁹ NIKOLIĆ, 87–88.

¹⁹⁰ NIKOLIĆ, 74.

¹⁹¹ MARGETIĆ, 1996., 180–181. Možda nije na odmet podsjetiti s par riječi na, uglavnom, poznate stvari. Langobardsko pravo u svome završnom stupnju razvoja najbolje se može proučavati iz tzv. *Liber Papiensis* iz 11. stoljeća. On je pisan za praksu pa je u komentaru uz Ro. 204 pridodan i obrazac tužbe koji počinje: »Petre, te appellat Maria cum Dominico suo mundoaldi, quod tu tenes sibi malo ordine terram in loco tali.« Da je *Liber Papiensis* bio poznat i u našim krajevima, vidi se po obećanju dužda Dominika Silvija da neće primati »Normane i ostale strance« u Dalmaciju. Ako bi neki od gradova to učinio, bit će njegovo čelništvo kažnjeno smrću i konfiskacijom imovine, i to u skladu s »rimskim zakonom« (*per Romanam legem*) 4. glave Rotarijeva edikta, koja se u ispravi doslovno citira (CD I, 137, br. 108 = Doc. 101, br. 86). *Liber Papiensis* se ovdje, kao i u drugim slučajevima iz istog razdoblja u Italiji naziva »rimsko pravo« jer su se zakoni langobardskih kraljeva, sadržani u *Liber Papiensis*, smatrali dijelom rimskog prava.

¹⁹² NIKOLIĆ, 74.

¹⁹³ CD I, 191, br. 151 = Doc. 147, br. 123.

¹⁹⁴ CD I, 101, br. 73 = Doc. 65, br. 50.

moglo prihvatiti to neobično odstupanje hrvatskoga ranosrednjovjekovnoga procesnog prava od prava susjednih pravnih područja.

XIII. Spor Veke (1092.)

Z. Nikolić¹⁹⁵ je s pravom poklonila punu pozornost jednome od najzanimljivijih sudskih sporova iz doba starije hrvatske povijesti. Riječ je o sporu koji je 1092. vodila u Zadru Veka, kći Cike, opatice samostana sv. Marije. Tim su se sporom prije Z. Nikolić temeljitije bavili samo D. Farlati¹⁹⁶ i pisac ovih redaka.¹⁹⁷ Mislimo da je šteta što se u nas problematikom te isprave, koja daje bogate informacije o društvenoj stvarnosti rane Hrvatske, nisu bavili i drugi povjesničari raznih struka. Ono što su o toj ispravi pisali Brunelli,¹⁹⁸ Šišić,¹⁹⁹ Novak²⁰⁰ i N. Klaić²⁰¹ obuhvaća tek nekoliko usputnih pitanja. To je dodatni element koristi istraživanja Z. Nikolić.

Osnovne su teze autoričinih analiza približno ove:

Tužiteljica Veka bila je supruga nekog Dobroslava, koji je umro dvadeset godina prije početka spora. Njegov se otac Petar nešto kasnije, nakon smrti svoje supruge, ponovno oženio nekom »Slavenčicom« (*sclavuncula*), običnom služavkom nižega društvenog statusa, i s njom imao sina. Z. Nikolić dvoji o zakonitosti tog braka. Po njoj bi se ta Slavenčica mogla smatrati »na neki način i suprugom«.²⁰² Petrov brak, po Z. Nikolić, dokazuje da je »u Zadru u jedanaestom stoljeću nezakonito dijete još moglo biti prihvaćeno od svojih rođaka kao član roda«; uostalom, »možda u njihovim očima on i nije bio nezakonit«.²⁰³ Uostalom, dodaje autorica, za rođake »očito nije bilo važno, potječe li on iz zakonitog braka ili ne«.²⁰⁴ Petar se za toga svog sina, koji je u vrijeme spora još maloljetan pa ga isprava naziva *infantulus*, pobrinuo prije smrti i ostavio mu čitavo svoje imanje.²⁰⁵ Petar je Veki »uskratio nasljedstvo oporučivši sve svome maloljetnom nezakonitom sinu«²⁰⁶ i ujedno »izričito zapovjedio da se ništa ne daje snahi od mrtvoga sina«.²⁰⁷

Veka je povela spor »sasvim samostalno«, doduše »uz podršku majke i rodbine«. Ona u sporu »polaže pravo nad vlasništvom nad imovinom«.²⁰⁸

¹⁹⁵ NIKOLIĆ, 53–58, 68–70.

¹⁹⁶ FARLATI, 50–52.

¹⁹⁷ MARGETIĆ, 1975., 40; ISTI, 1996., 28–30.

¹⁹⁸ BRUNELLI, 311.

¹⁹⁹ ŠIŠIĆ, 1925., 292 i d.

²⁰⁰ NOVAK, 178–181.

²⁰¹ KLAIĆ, N., 1976., 92.

²⁰² NIKOLIĆ, 53.

²⁰³ NIKOLIĆ, 55.

²⁰⁴ *Isto.*

²⁰⁵ NIKOLIĆ, 54.

²⁰⁶ NIKOLIĆ, 58.

²⁰⁷ *Isto.*

²⁰⁸ NIKOLIĆ, 57.

»Glavni objekt spora bila je kuća.«²⁰⁹ Ta se kuća konačno u sporu »sporazumno podijelila«.²¹⁰

Veka je i prije i za vrijeme spora živjela izvan samostana, u kući sa svekrvom Petrom »povučenim udovičkim životom u svijetu kao *deo devota*«. Z. Nikolić posebno ističe²¹¹ da je ovu misao o Veki kao udovici koja živi povučeno od svijeta kao *deo devota* ili *deo sacrata* prva u znanosti iznijela Janet Nelson 1997. godine.

Ideja koju je iznijela Janet Nelson nije toliko nova i plodna kao što se to možda čini na prvi pogled. Odavno je poznat društveni položaj udovica koje su »čuvale krevet« svoga pokojnog muža pa i Z. Nikolić spominje nekoliko autora²¹² koji su se bavili tim pitanjem, a o tome se dosta pisalo i u nas. Dodaje da je i »Većenega vjerojatno živjela u kući sa svekrom, za koju je on vjerojatno prezrivo mislio 'kao da je mrtva'«. ²¹³

Diskusiju ćemo započeti jednim od osnovnih problema sudskog spora iz 1092., naime pitanjem društvenog položaja maloljetnog *infantulusa*.

Farlati²¹⁴ je držao da je to dijete nezakonito, i to zato što ga je Petar imao s nekom robinjom. U radu iz 1975., kada smo se prvi put bavili tim pitanjem,²¹⁵ prihvatili smo to stajalište. No kada smo to pitanje ponovno proučavali približno 20 godina kasnije, tj. 1996. godine,²¹⁶ uvidjeli smo da je takvo rješenje neuvjerljivo i objasnili razloge zašto smo pogriješili: u radu iz 1975. bavili smo se u prvom redu problematikom tribuna, a tek usput obiteljskopравnim pitanjima. »Ponovna podrobnija analiza« uvjerala nas je da je riječ »o ženi iz nižih slojeva«. Korolar takvog našeg shvaćanja bio je da je Petrov brak sa »Slavenčicom« bio zakonit i da, prema tome, tužiteljčino dokazivanje nije bilo usmjereno protiv toga da tuženi kao nezakonito dijete nema pravo na nasljeđivanje svog oca Petra, već da tužiteljica treba dobiti spornu imovinu zato što je ona nekoć, prije 20 godina, bila u vlasništvu njezina muža Dobroslava.

Nikolić je primijetila da smo 1996. godine promijenili svoje ranije mišljenje iz 1975.: »U početku ju je (sc. Margetić) držao robinjom (...). Kasnije je zaključio da se radi o ženi niskog društvenog stanja.«²¹⁷ Pri zauzimanju svojega stajališta Z. Nikolić je razmotrila mogućnosti rješenja tog pitanja: »Slavenčicu« bi se moglo smatrati »na neki način i suprugom« ili je riječ o spornom pojmu »što je legitimni brak«. ²¹⁸ Najprije²¹⁹ je zaključila da je riječ o nezakonitom djetetu, koje možda u očima rođaka i nije bilo nezakonito, a dalje u tekstu da je riječ o »nezakonitom sinu«²²⁰ kojemu je njegov otac oporukom ostavio cjelokupnu svoju ostavinu. Imamo dojam da Z. Nikolić misli kako je u Zadru o tom pitanju bilo nekih nejasnoća.

²⁰⁹ Isto.

²¹⁰ Isto.

²¹¹ Isto.

²¹² Isto, bilj. 150 i 151.

²¹³ Isto.

²¹⁴ FARLATI, 50–52.

²¹⁵ MARGETIĆ, 1975., 40.

²¹⁶ MARGETIĆ, 1996., 30.

²¹⁷ NIKOLIĆ, 53.

²¹⁸ Isto.

²¹⁹ NIKOLIĆ, 55.

²²⁰ NIKOLIĆ, 58.

Ipak je bar to sigurno da su zadarski sud i nadbiskupski sud u Splitu imali svoje određeno stajalište, to više što je pitanje priznavanja braka bilo važno crkveno pitanje. Nedvojbeno je da je u prvom stupnju imao odlučujuću ulogu zadarski biskup, a u drugom stupnju splitski nadbiskup i njegova kancelarija. Iz isprave se jasno vidi da je Petrov brak sa Slavenčićom bio zakonit, makar se to zapisničaru nije sviđalo. Petar je bio oženjen Slavenčićom – to priznaje i sam dokument: Petar je, navodno, »prevaren od rođaka« »isključio iz nasljeđivanja« Veku time što je postavio za univerzalnog nasljednika »sina kojeg je imao sa Slavenčićom«. Za Veku nije preostalo drugo nego da zahtijeva doživotno uživanje ostavine svoga muža umrlog prije 20 godina. Ona ne uzima u obzir da je po smrti njezina muža Dobroslava njegova ostavina ušla u imovinu njegova oca Petra. Petar se mnogo kasnije oženio Slavenčićom i s njom imao sina. Pred kraj života svu svoju imovinu (dakle i onu koja je po smrti Dobroslavovoj ušla u Petrovu imovinu) oporukom je ostavio tome svom sinu i pritom čak izričito (!) isključio iz nasljedstva Veku: »kako je sin (Dobroslav) umro, ništa ne treba sada dati živućoj snahi, koja je tako reći umrla«. Veka u biti zahtijeva da se sve ono što se u međuvremenu dogodilo poništi i stanje vrati na ono od prije 20 godina. To znači da bi trebalo utvrditi što je bila Dobroslavova ostavina u času njegove smrti i preda Veki na doživotno uživanje (*ut ipsa sua fruaretur parte*). Taj i takav temelj Vekine tužbe apsurdan je i nijedan ga sud ne bi mogao, čak kad bi i htio, provesti u život, a njemu se protive pravo, logika i životna stvarnost. Naime, što je sprječavalo Veku da odmah po smrti svoga muža – pred 20 godina! – zatraži doživotno uživanje njegove ostavine? Uostalom, tuženi, odnosno njegovi zastupnici mogli su odgovoriti pozivom na institut zastare tužiteljeva zahtjeva ili, još jednostavnije, na institut dosjelosti.

Ne čini nam se uvjerljivom teza da bi Veka živjela sa svekrom i da ona ne bi kroz svih tih 20 godina pokušala ostvariti svoje pravo doživotnog uživanja muževljeve imovine. Ponovimo, situacija je bila vrlo jednostavna: Petar i njegov sin Dobroslav živjeli su u obiteljskoj imovinskoj zajednici u Petrovoj kući, a nakon Dobroslavove smrti Petar je nastavio živjeti u istoj kući, samo sada kao jedini vlasnik. Petar je godinama živio kao udovac, a onda je stupio u brak, dobio dijete sa svojom drugom ženom i neposredno pred smrt svojom oporukom uredio pravne odnose u svojoj obitelji te imenovao svoga sina nasljednikom cjelokupne ostavine: (*filium suum*) *moriens totius sue hereditatis fecerat heredem*. To je jasno vidljivo iz analizirane isprave, prema kojoj je Petar izričito odredio da ne treba ništa dati udovici svoga sina: *nil debere dari*, i čak je tu svoju odredbu pravno dobro obrazložio: snahi (supruzi umrlog sina) ne treba ništa dati, jer je ona, ušavši u samostan, umrla za civilni svijet, ona je *quasi mortua*. Iza ovih riječi ne krije se nikakav animozitet, antipatija ili mržnja. Petar tim dijelom svoje oporuke izriče jednostavnu činjenicu: Veka je svojim ulaskom u samostan prekinula sve svoje zemaljske veze.

Da je Veka doista ušla u samostan, vidi se iz više sintagma: ona je »dvadeset godina, Bogu odana, nosila samostansku odjeću« (*viginti annis deo devota monastico utebatur habitu*); nije se mogla suprotstaviti Petrovoj oporuci »jer je bila spriječena redovničkom obvezom« (*monachali irretitam vinculo*); ulaskom u samostan ona je za svjetovni život »kao mrtva« (*quasi mortua*); već je i njezin muž »znao da će biti redovnica« (*futurem noverat monacham*); sud predlaže strankama da prihvate stari pravni običaj (*more antiquorum*), tj. da se Veki prizna pravo uživanja njezina dijela ostavine njezina pokojnog muža zato što se

»predala samostanskom životu« (*se monasticę dederat professioni*); nadbiskupsko sudište u potvrdi prvostupajnske presude naglašava da je ona »kao udovica napustila svijet i prešla među one udovice, koje su odjenuvši udovičku odjeću odbacile svijet«.

U prilog svojoj tvrdnji da Veka nije ušla u samostan, Z. Nikolić ističe okolnost da Veka nastupa na sudu posve samostalno. O tom pitanju, tj. o aktivnome procesnom pravu žena, riječ je na drugome mjestu u ovome radu (glava VII.).

Dodajmo da su upravo u to doba u Njemačkoj, Francuskoj i sjevernoj Italiji osnivani mnogobrojni samostani sa ženskim osobama iz najuglednijih gradskih obitelji (*Chanoinesses, Kanonissenstifte*), povezani ujedno s nekim muškim samostanom. Redovnice tih samostana bile su obvezne sudjelovati u raznim pobožnostima, npr. misama, ali su mogle istupiti iz samostana i udati se.²²¹ Drugim riječima, izlaskom iz samostana prestale su biti *quasi mortuae*.

Sve to postoji i u slučaju osnivanja samostana sv. Marije u Zadru.²²² Cika, unuka priora Madija, odlučila je 1066. godine, nakon ubojstva svoga muža, posvetiti se Bogu, zajedno s Domnanom, starijom kćeri, dok bi se mlađa kći Veka trebala udati. O tome je u dogovoru s bratom i rođacima obavijestila biskupa i priora, koji su njezinoj želji dali nužnu suglasnost. Drugim riječima, Cika je kao ženska osoba trebala za svoje pravne poslove imati formalnu suglasnost, bez koje oni nisu imali pravnu valjanost. U ispravi je posvjedočena još jedna pravna potreština, tj. potpora nekog muškog samostana: u osnivanju ženskog samostana sv. Marije sudjelovali su opat i redovnici samostana sv. Krševana:

Petrum, sanctissimum abbatem sancti Chrisogoni, cum omnibus monachis huic innectentes meditationi.

Očito je da sve ovo odgovara postupku osnivanja ženskih samostana u Njemačkoj, Francuskoj i sjevernoj Italiji.

XIV. Uloga biskupa

Z. Nikolić je zapazila neslaganje stajališta pisca ovih redaka i Lučića glede uloge biskupa u srednjovjekovnim dalmatinskim gradskim općinama.²²³ Mi smo 1975. godine²²⁴ pokazali da biskupi u Dalmaciji nisu nikad bili po svom položaju funkcionari tih općina, već su bili samo ugledne ličnosti. Lučić se na to naše stajalište osvrnuo 1980. godine,²²⁵ i ustvrdio da nastojimo umanjiti značenje biskupa i kao primjer njegovih ovlasti u svjetovnim poslovima naveo ispravu iz 1056. godine u kojoj biskup prijeti kaznom od 12 zlatnika svakome onom koji bi poricao obveze zadarskih ribara da samostanu sv. Krševana daju dio ulova.

Ali ta je isprava benigni sastavak iz 13. stoljeća koji bi mogao dobro poslužiti za seminarske vježbe u kojima se studente uči na lakim primjerima kako navodna godina ispostavljanja neke isprave ne odgovara formulacijama iz vremena nastanka te isprave. Da bi se

²²¹ FEINE, 199. Usp. TORQUEBIAN, Dict. DC, 13/14, 1938.; STUTZ, 49 i d.

²²² CD I, 101, br. 73 = Doc. 65, br. 50.

²²³ NIKOLIĆ, 93–95.

²²⁴ MARGETIĆ, 1975., 47–57.

²²⁵ LUČIĆ, 231.

dokazalo kako je biskup u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima bio zaista gradski funkcionar, treba imati uvjerljivije primjere. To je, uostalom, i mišljenje Z. Nikolić, koja diskusiju o tom pitanju sažima ovako: »Ako biskup nije bio funkcionar u strogo pravnom smislu te riječi, njegova politička uloga bila je ključna u mnogim situacijama.« Ako smo dobro shvatili stajalište Z. Nikolić, ona se u cijelosti slaže s nama, premda bi njezine riječi »u strogo pravnom smislu« mogle navesti pokojeg čitatelja da povjeruje kako između njezina i našeg mišljenja postoji neka razlika. Problem je jednostavan: je li ili nije biskup bio funkcionar u dalmatinskim gradovima – a odgovor Z. Nikolić i nas istovjetan je i jednostavan: nije.

XV. Problem biogradskog biskupa i priora

Z. Nikolić se u svojoj knjizi opetovano²²⁶ pozabavila problemom biogradskih priora i biskupa u ispravi iz 1060. godine.²²⁷ Po njoj je riječ o zadarskom biskupu i prioru i suprotstavila se našem mišljenju da je riječ o dva biogradska priora i napomenula da »Biograd nije mogao imati istovremeno dvojicu biskupa«.

Mislimo da je problem već odavno riješen. Tzv. druga verzija isprave nije drugo nego krivotvorina, što je utvrdio već Rački, a s time se slaže i pretežna većina autora. Što se pak tiče »prve verzije«, ona, kako to dobro kaže N. Klaić, »ne može po diplomatskim formulama biti autentična«.²²⁸ Za stvaranje diskusije bilo bi prethodno potrebno dokazati da je riječ o vjerodostojnoj ispravi, što nam se ne čini nimalo izglednim.

XVI. Osorski biskup Gaudencije

Z. Nikolić²²⁹ se opetovano osvrnula na vijest da je osorski biskup Gaudencije morao pobjeći iz Osora zato što je odbio vjenčati osorskog plemića s njegovom rođakinjom. Plemić je s oružanom pratnjom upao u crkvu, pa ga je biskup izopćio. Vjenčanje je ipak održano, a biskup je pobjegao u Rim. Papa ga je nakon nekog vremena ponovno potvrdio za osorskog biskupa. Z. Nikolić ne vjeruje da²³⁰ bi Gaudencije provodio crkvene reforme u Osoru pod vlašću i zaštitom hrvatskog kralja – koji je usto bio pod bizantskim vrhovništvom – i da bi tek povratkom izravne bizantske vlasti bio prisiljen pobjeći iz Osora. Po njezinu mišljenju biskupov bi se bijeg dogodio približno 1042. godine.²³¹ Nikolić dodaje da je 1058. i 1059./61. Osor pod vlašću Krešimira IV., jer u to doba Petar Damiani piše svoja pisma u kojima se tvrdi da osorski biskup Gaudencije dolazi iz »slavenskog kraljevstva«. Ako se ne varamo, Z. Nikolić je ostavila otvorenim pitanje vrhovne vlasti nad Osorom u doba Gaudencijeva života, osobito oko 1042. Ona dodaje da nema vijesti o pritiscima bilo koje »vrhovne svjetovne vlasti« na Gaudencija. Čini se kako je osnovna misao Z. Ni-

²²⁶ NIKOLIĆ, 93, 97.

²²⁷ CD I, 188, br. 64 = Doc. 51, br. 40.

²²⁸ KLAIĆ, N., 1971., 357: = »vrlo neobične diplomatske formule«.

²²⁹ NIKOLIĆ, 97, 131.

²³⁰ ISTA, 131, bilj. 462.

²³¹ ISTA, 97.

kolić da je, bez obzira na to o kojoj se vrhovnoj vlasti na Osoru radilo, riječ jednostavno o lokalnom sukobu biskupa Gaudencija s osorskim plemićem, koji nije povezan sa širim političkim zbivanjima.

Razmotrimo ponovno vrela. Petar Damiani u jednome od svojih pisama papi Nikoli II. (1059.–1061.) priča o svom prijatelju, osorskom biskupu Gaudenciju, da *episcopatum dimisit et de Sclavonico regno navigans littoribus Anconitanae urbis adplicuit, a qua non longe post biennium feliciter obiit*²³² (napustio je biskupiju i ploveći iz slavenskog kraljevstva došao do grada Ankone, blizu kojeg je blaženo umro nakon dvije godine). Tako reći jednaku rečenicu nalazimo i u drugom pismu.²³³

Rački je napomenuo da je Gaudencije napustio svoju biskupiju 1042. i bio na čelu osorske biskupije od 1018. do 1042. Dakako da je iznimno važna okolnost da je Gaudencije otplovio iz Osora, tj. »iz slavenskog kraljevstva«. Osor je, dakle, 1042. bio u sklopu Hrvatskog Kraljevstva.

Kvarnerski su otoci priznali 1000. godine dužda za seniora te su 1018. priznati kao mletačka interesna sfera. Ali Mleci su zbog unutrašnjih trzavica oslabili i u idućih 10 godina izgubili vlast nad kvarnerskim otocima.²³⁴ Pošto je Bizant nad Hrvatskom ponovno ostvario veću kontrolu nakon Dobronjine tragedije 1034./5., u Hrvatskoj je zavladao filobizantski kralj Stjepan I. pa se prema tome proširenje hrvatske vlasti nad Osorom treba datirati između 1034./5. i 1042. godine.

Petar Damiani postao je tek 1041. godine opatom samostana sv. Andrije od Fonte Avelane, ali je već i prije bio redovnik tog samostana. On je jedan od najgorljivijih pristaša reformacije Crkve, koja je došla do svog izražaja već u doba pape Lava IX. (1049.–1054.) i koja je pod idućim papama doživjela pun procvat. Već se i prije tu i tamo pojavljivala borba protiv simonije i ostalih negativnosti u crkvenoj praksi. Tako je Ivan Gualberti u Firenci već u tridesetim godinama 11. stoljeća uspio djelovati u samostanu Vallombrosa počevši od 1035. u pozitivnom, premda fanatiziranom smislu. Po svemu se čini da takvo djelovanje treba u punoj mjeri pripisati i Gaudenciju na Osoru već od početka njegove službe u 1018. godini. Za njega je poznato da je u Osoru i okolici osnovao čak četiri samostana, a njegovi razgovori s Petrom Damianijem, koje je ovaj pribilježio, dokaz su da je i Gaudencije pripadao onoj struji čestitih, poštenih i samoprijegornih crkvenih ljudi koji su oduvijek živjeli i djelovali u skladu s iskonskim idealima rane Crkve. Uostalom, već je i svojim hrabrim izopćenjem iz Crkve drskoga osorskog plemića Gaudencije dokazao da je spreman izložiti se nepravilnostima. To je i razlog zašto ga je Petar Damiani opetovano spominjao u svojim pismima. I samo Gaudencijevo druženje s Petrom Damianijem dokazuje da su bili istomišljenici u prihvaćanju doličnog života biskupa i da su oba bili oduševljeni pristalice snažnoga reformnog pokreta u Crkvi, koji je tako reći visio u zraku.

S tim je u najužoj vezi i nada koju su mnogi, osobito u samostanima, polagali u Svetu Stolicu. Ona je trebala ujediniti sve snage katoličanstva protiv neprihvatljivih ponašanja mnogih iz nižeg i višeg klera. Još je papa Benedikt VIII. na sinodi u Paviji 1022. pokušao

²³² Doc. 443, br. 219/2.

²³³ *Isto.*

²³⁴ MARGETIĆ, 1989., 116.

stati na kraj svećeničkim brakovima. U nas je dobro poznat slučaj splitskog (nad)biskupa Dabrala (1030.–1050.), za kojeg Toma Arhidakon priča da je »imao ženu i djecu, kao da je laik i držao je u nadbiskupskom dvoru; čitava je biskupija odzvanjala dječjim krikovima i prepirkama služavki«. ²³⁵

Da je i u Gaudencijevu slučaju riječ doista o »reformatoru prije reforme« u smislu upravo navedenih činjenica, vidi se po tome što je on bio usko povezan s Petrom Damianijem i što je, napustivši Osor, potražio pomoć pape Benedikta IX.

Iz svega rečenog proizlazi dovoljno jasno da je Sveta Stolica bila i te kako zainteresirana za zbivanja u Hrvatskoj i Dalmaciji i da su već i pape Benedikt VIII. i IX. iz mnogo razloga podupirali jačanje katoličanstva u našim krajevima. Kraj crkvenog jedinstva Rima i Carigrada ubrzano se približavao pa se u Gaudencijevu djelovanju može lako nazrijeti sinkroniziranje aktivnosti pape, Petra Damianija i osorskog biskupa. Time Gaudencijevo putovanje u Rim postaje još razumljivijim, dapače, tek u toj perspektivi ono dobiva svoje značenje. Očito je da je Gaudencije očekivao svestranu papinu podršku.

Pošto je opisao izopćenje osorskog plemića iz Crkve, što ga je proglasio Gaudencije, anonimni pisac legende o sv. Gaudenciju nastavlja: »Premda se čini da je u povodu (tog) isključenja iz crkve neprijatelj (ljudskog) roda ojačao, smatramo da nije na zemlji izvršen sakrament braka, sve dok nije prihvaćen na nebu kod svemogućeg Boga.« ²³⁶ To bi odgovaralo onom što je u svom pismu budućem papi Grguru VII. pisao Petar Damiani. On kaže da mu je Gaudencije pričao kako je neki uglednik oženio neku svoju rođakinju i da je taj nakon toga »unatoč zabrani ostao pri svojoj odluci i unatoč isključenju iz Crkve ostao pri svojoj odluci i snagu cjelokupne crkvene (biskupske) odluke smatrao djetinjastim brbljanjem«. ²³⁷ Iz ovoga kao da proizlazi da je osorski plemić, unatoč isključenju iz Crkve, ipak sklopio brak, jer Petar Damiani dodaje da je grom ubio nesretnog Osoranina, koji se unatoč Gaudencijevoj zabrani oženio. Nije jasno tko je u ime Crkve blagoslovio brak. Ali jedno je sigurno: kako je papa Benedikt VIII. bio u južnoj Italiji energični protivnik Bizanta, nedvojbeno je on to bio i u Dalmaciji, gdje je s još više uspjeha mogao uz pomoć Petra Damianija i Gaudencija mirno jačati prorimsko i antibizantsko Gaudencijevo osnivanje benediktinskih samostana.

Sve ovo čini više nego vjerojatnim da je Bizant morao s velikim nezadovoljstvom promatrati Gaudencijevu živu pastoralnu djelatnost. U takvoj je situaciji lako moglo doći do sukoba, osobito na području bračnih smetnji, gdje je stajalište patrijarha Aleksija bilo manje strogo od rimskoga. Aleksije je upravo 1038./9. odredio da brak rođaka u sedmom stupnju po rimskom računanju nije ništav pa se bračne drugove kažnjavalo blagim crkvenim kaznama, npr. postom. Gaudencije je na Osoru, dakle na bizantskom teritoriju, došao u sukob sa stajalištem patrijarha – dakle, ujedno i državne vlasti – kada je zabranio brak osorskog plemića. Da situacija bude još složenija, Osor je u to vrijeme bio u vlasti hrvatskog kralja, što za Bizant nije bilo nimalo u suprotnosti s tezom da Osor »načelno« pripada Bizantu, slično kao što mletačka vlast nad svim kvarnerskim otocima nije bila u suprotnosti s bizantskim vrhovništvom. Na Osoru su se u Bizantu morali

²³⁵ TOMA, 64.

²³⁶ NIKOLIĆ, 96–97, drukčije tumači riječi: »jer je unatoč izopćenju stekao nove pristalice«.

²³⁷ Doc. 443.

zadovoljiti time što se u crkvama, prigodom blagdanskim crkvenih molitava, u laudima najprije spominjalo carevo ime, a tek nakon njega odgovarajuća realna vlast Mletaka odnosno hrvatskoga kralja.

XVII. Nestanak *Regnum Croatiae et Dalmatiae* (1092.)

1. Z. Nikolić²³⁸ je upozorila na navodno neodređene formulacije protokola isprave iz 1092. po kojem je »Vladislav, kralj Panonaca, upao u hrvatsko kraljevstvo te postavio ondje za kralja gospodina Almoša, svog nećaka«. ²³⁹

Mi mislimo da je u ispravi događaj spomenut na rafiniran, ali posve transparentan način: Zadar više ne priznaje cjeloviti *regnum Croatiae et Dalmatiae*,²⁴⁰ već ističe da s jedne strane postoji *regnum Croatiae*, u kojem je kralj Almoš, a s druge strane Zadar, koji pripada drugoj političkoj organizaciji (*Dalmatia*). Drugim riječima, Zadar priznaje da je Hrvatska ušla *via facti* u okvir ugarske interesne sfere, pa Zadar neizravno ne priznaje pripadnost toj sferi. Ili još jednostavnije: Zadar stupa u otvorenu borbu – doduše samo »diplomatskim« putem, preko notarske formulacije protokola isprave uz 1092. – protiv ugarskih presizanja, koja će trajati 10 godina, sve do 1102., kada je Koloman uspio slomiti otpor Zadrana.

2. Z. Nikolić²⁴¹ je pozivom na Budaka istaknula da je nakon smrti kralja Zvonimira došlo do rasula u Hrvatskoj i da Zvonimirov nasljednik nije uspio ostvariti vlast na cjelokupnome državnom teritoriju. Budak²⁴² je smatrao da se Stjepanova vlast »svela samo na užu okolicu Splita« i pritom se pozvao²⁴³ na Šišića. Šišić²⁴⁴ je također u doista crnim bojama opisao Stjepana II.: »Jedva da može da bude sumnje da je mnogogodišnji boravak u samostanu skrhao i fizički snagu Stjepanovu i tako je on zacijelo ostavio samostan kao bolestan i loman starac.« Goldstein²⁴⁵ je s pravom bio oprezniji. Premda i on primjećuje da Stjepan II. vlada manjim teritorijem od Zvonimira, on je dobro uočio da Stjepan II. ima »brojnu pratnju« i »da je njegov dvor i dalje održavao sjaj zatečen još iz vremena Krešimira i Zvonimira«. Mi smo dosta iscrpno raščlanili podatke o Stjepanu II.²⁴⁶ i zaključili da on nije bio baš tako beznačajan i slab vladar i kako nema razloga za neprihvatanje teze da je Stjepan vladao do Ladislavova upada u svibnju 1091. godine.

Tek ako bi se proanaliziralo naše analize i pobilo našu argumentaciju, moglo bi se ponovno govoriti o »općem rasulu«.

²³⁸ NIKOLIĆ, 145.

²³⁹ CD I, 200, br. 161 = Doc. 151, br. 128.

²⁴⁰ Usp. MARGETIĆ, 2000., 25.

²⁴¹ NIKOLIĆ, 142.

²⁴² BUDAK, 1994., 115–119.

²⁴³ ISTI, 116.

²⁴⁴ ŠIŠIĆ, 1925., 585. Slično i KLAJČ, N., 1971., 491.

²⁴⁵ GOLDSTEIN, 1995., 434.

²⁴⁶ MARGETIĆ, 1996.a, 19–20.

U istom smo članku raščlanili i problematiku Kraljevstva Hrvatske i Dalmacije (*Regnum Croatiae et Dalmatiae*)²⁴⁷ i pokazali da je to Kraljevstvo bilo vazalna država s papom kao seniorom. Nakon smrti Stjepana II. nestaje te međunarodno priznate države koja je stvorena oko 1060. godine i koja je bila nedvojbeno vrhunac srednjovjekovne hrvatske državnosti. »Na žalost, *Regnum Croatiae et Dalmatiae* nije dugo trajao, jedva približno 30 god.« Ponovili bismo svoje zapažanje: dok ugarski kraljevi i Mleci beziznimno stavljaju na prvo mjesto Dalmaciju,²⁴⁸ hrvatski kraljevi beziznimno Hrvatsku. Tako je ostalo i u doba Stjepana.²⁴⁹

XVIII. *Ius hereditarium*

U ispravi sastavljenoj 24. studenoga 1095.,²⁵⁰ kojom se samostanu sv. Krševana daju dohoci soli i ribolova na Vergadi, »potpisi« (*signum manus*) redaju se ovako:

- + *signum manus Dragi prioris et eius filii*
 - + *signum manus Candidi et filiorum eius*
 - + *Signum manus Vitaze, nuper prioris et fratrum eius*
 - + *Designę iudicis et fratris eius*
 - + *Slavanę commerzarii et fratris eius*
 - + *Petrinę Andree filii et filiorum eius*
 - + *Madii, Zallę filii et nepotum eius*
 - + *Dodę et nepotum ac filiorum eius*
- Filiorum domni Pauli*
et omnium procerum communi signo +.

Koje značenje ima naznaka sinova i braće, a u dva slučaja i unuka?

Z. Nikolić je zapazila nešto slično u ispravi splitskog nadbiskupa Lovre iz prosinca 1068. godine²⁵¹ u kojoj svi *ereditarii*²⁵² crkve sv. Petra odobravaju postavljanje poda u tornju te crkve. Među njima spominju se, navodi Nikolić, »Dujmo Dragovito sa svojom ženom

²⁴⁷ O tome podrobnije vidi u npr. MARGETIĆ, 1980.a.

²⁴⁸ U svome pismu je 1071. godine (bolji tekst u Codex Trevisanus, fol. 175, v. npr. MARGETIĆ, 1982.–1985., 217–219) Koloman kaže da se »meni i mojima čini dvojbenim treba li se tebe (tj. dužda: L. M.) nazivati *ducem Croaciae atque Dalmatie*« itd., Koloman svjesno mijenja redosljed zemalja. Znamo da je dužd Vitale Michieli nosio titulu *dux Venetiae, Dalmatiae atque Croatiae*, a Koloman mu podmeće obratan redosljed (*Croatiae et Dalmatiae*) iz razumljivih razloga: Koloman želi sugerirati da se dužd kiti titulom iz nestalog Kraljevstva Hrvatske i Dalmacije pa, kako on (dužd) ne vlada Hrvatskom, razumljivo je da nema pravo ni na Hrvatskoj pridodanu zemlju Dalmaciju. Koloman kao da ne želi vidjeti da se u nacrtu ugovora, što ga je dužd predložio, navodila izričito duždeva titula onako kako se dužd i inače titulirao: *Vitalis Michael, Dalmatiae Croatiae dux*.

²⁴⁹ Isprava datirana 1071. godinom (CD I, 124, br. 92 = Doc. 89, br. 68) nedvojbeno je kasnija krivotvorina, koja, dakako, nije posve bez vrijednosti za raščlambe.

²⁵⁰ CD I, 205, br. 165 = Doc. 175, br. 134.

²⁵¹ CD I, 109, br. 80 = Doc. 75, br. 57.

²⁵² *Ereditarii* su osobe koje su dobile neke nekretnine u nasljedno plodouživanje uz istodobno ograničenje njihove pravne sposobnosti. U podrobnosti ne možemo ovdje ulaziti.

Marinkom i svojim sinovima Petronjom i Dragom«²⁵³ i tumači to kao zajednicu bračnog para i djece te ističe da je takva obitelj prisutna u vrelima samo opisno.

Upravo navedeni primjeri imaju svoje pregnantno značenje u smislu utvrđivanja svih neposrednih suovlaštenika nekog prava, drugim riječima, riječ je o pravu na obiteljsku imovinu (*ius hereditarium*) staroga hrvatskog prava, koje se bitno razlikuje od rimskopravnog i modernog prava vlasništva.²⁵⁴ Obiteljska imovina pripada svim nepodijeljenim članovima obitelji, pojedini član obitelji ne može do diobe valjano raspolagati svojim udjelom, a i nakon diobe nezastarivo rođačko pravo otkupa u znatnoj mjeri ograničava slobodu raspolaganja. Sastavljači isprava izbjegavali su to pravo na obiteljsku imovinu nazivati vlasništvom (*dominium* ili *proprietas*). Zato u ispravama nalazimo obilježavanje sadržaja tog prava: *tenendi donandi cui mihi placuerit*,²⁵⁵ *tenendi possidendi*,²⁵⁶ *plena potestas habendi*, *tenendi*, *vendendi*, *comutandi*, *pro anima iudicandi et hereditaria ratione quicquid placuerit faciendi*²⁵⁷ itd. Uostalom, odgovarajuće pravo crkvenih pravnih osoba također se ne smatra vlasništvom u rimskopravnom odnosno modernom smislu riječi, pa se kaže *possideat in perpetuum*,²⁵⁸ *trado in potestatem*²⁵⁹ itd., a često se naglašava da određena imovina pripada Crkvi *iure hereditario*.²⁶⁰

Dakle, kada »potpisuje« (znakom ruke) npr. Drago prior, on »potpisuje« za sebe i »za svog sina« (*et eius filii*). On raspolaže obiteljskom imovinom (ovlaštenjem) uz prešutnu presumpciju da se i njegov sin složio za dio koji pripada sinu. Uostalom, ta je predmnjeva tako reći uvijek odgovarala istini.

XIX. *Legitima dos*

Isprava o Zvonimirovu obećanju vjernosti papi od listopada 1075. godine²⁶¹ jedna je od važnijih isprava za hrvatsku povijest u doba narodnih vladara pa je zato razumljivo da se historiografija zanima za nju.

Pravni aspekt odnosa pape i Zvonimirove Hrvatske treba strogo lučiti od odnosa zajedničke želje za unapređenjem visokih moralnih načela, promicanja pravih katoličkih ciljeva i realnog odnosa partnerstva i savezništva u mnogim političkim i drugim prilikama. Za pravni aspekt spomenutog odnosa odlučujuće su riječi Zvonimirove zavjernice, po kojima on papu Grgura izričito naziva svojim gospodarom: *dominum meum papam Gregorium*, i to očito u političkome svjetovnom pogledu, a ne crkvenom. Zvonimir se na tome ne zadržava. On kaže da je po Božjoj milosti i darom Apostolske Stolice (*dei gratia et apostolice sedis dono rex*) postao kraljem i da će zbog toga papi Grguru i njegovim zakonitim sljednicima biti vjeran (*ero fidelis*). Zvonimir nadalje izričito kaže da će »kraljevstvo **predano**

²⁵³ NIKOLIĆ, 87.

²⁵⁴ MARGETIĆ, 1983.b, 3–10.

²⁵⁵ CD I, 73–74, br. 55 = Doc. 44, br. 36.

²⁵⁶ CD I, 186, br. 149 = Doc. 148, br. 124.

²⁵⁷ CD II, 179–181, br. 178.

²⁵⁸ CD I, 68, br. 50 = Doc. 42, br. 33.

²⁵⁹ CD I, 75, br. 56 = Doc. 46, br. 37.

²⁶⁰ CD II, 218, br. 206; 221, br. 208.

²⁶¹ CD I, 139, br. 109 = Doc. 103, br. 87.

mi tvojom rukom, gospodine Gebizone, vjerno (*fideliter*) držati te ga (to kraljevstvo) i **pravo na njega ni na koji način oduzeti Apostolskoj Stolici** (*illud suumque ius apostolice sedi aliquo ingenio aliquando non subtraham*)«. Kako, prema tome, Zvonimir izričito kaže da je Hrvatsko Kraljevstvo primio na dar od Apostolske Stolice, razumljivo je da on ujedno obećava kako će papu Grgura, njegove sljednike i papine legate, odakle god ga pozovu, koliko god će to moći, pošteno služiti (*eis simpliciterque serviam*). Zvonimir se obvezuje da će izvršavati sve ono što »su u ovom kraljevstvu naredili ili će narediti bilo Apostolska Stolica bilo njezini legati«.

Mogli bismo bez teškoća nastaviti s nabrojanjem značajki isprave po kojoj je Zvonimir sebe i Hrvatsko Kraljevstvo bezrezervno priznao u svakom pogledu podložnim Apostolskoj Stolici u biti na isti način na koji je papa Nikola II. godine 1059. primio u vazalni odnos normanske vojvode u Južnoj Italiji, i to Rikarda kao kneza Kapue, a Roberta Guiscarda kao vojvodu Apulije i Kalabrije (kao i Sicilije, pošto je Robert osvojio) i dodijelio im spomenute zemlje kao leno Rimske crkve.²⁶²

Jedna od klauzula toga obećanja glasi prema izvorniku: *parentele illicitam copulam destruens, legitimam dotem anulo sacerdotisque benedictione constituam et constitutam corrumpi non permittam*.

Evo nekoliko prijevoda.

V. Klaić je to 1899. preveo ovako: »priječit ću nedopuštene brakove izmedju rodjaka, ustanovit ću zakonito vjenčanje prstenovanjem i blagoslovom svećeničkim, a ustanovljeno neću pustiti da se razriješi«,²⁶³ Srkulj 1910.: »ukinut ću nedopušten brak među rođacima, odredit ću zakonita vjenčanja prstenovanjem i blagoslovom svećeničkim, a sklopljeni (brak) ne ću dati razriješiti«,²⁶⁴ Šišić 1925.: »sprečavajući nedopuštene brakove među rođacima, bdjet ću nad tim, da se vjerenice po zakonu udaju prstenovanjem i svećeničkim blagoslovom i neću dopuštati da se tako ispravno sklopljeni brakovi razrješuju«,²⁶⁵ Šidak 1952.: »ukidat ću nedopušteni brak među rođacima, odredit ću zakonito vjenčanje prstenovanjem i blagoslovom svećeničkim, a sklopljeni (brak) ne ću dati razriješiti«,²⁶⁶ N. Klaić 1972.: »poništavajući nedopuštenu vezu među rođacima, ustanovit ću zakonito vjenčanje s prstenom i svećeničkim blagoslovom, a ustanovljeni brak neću dopustiti da se izopači«,²⁶⁷ Šanjek 1997.²⁶⁸ opisno: »sprečavati sklapanje nezakonitih brakova u doba kada su konkubinat i nezakonite veze svakodnevna pojava i kada se brak još uvijek drži prvenstveno građanskom ustanovom pa prisutnost svećenika i blagoslov Crkve nisu bili nužni za njegovu valjanost«. Janeković-Römer iste je godine Zvonimirovo obećanje papi objasnila donekle opisno: da će »Zvonimir sprečavati nedopuštene brakove među rođacima i promicati zakoniti i nerazrješivi brak«, s time da je zakonit »onaj brak koji je sklopljen uz blagoslov svećenika, učvršćen obaveznim mirazom i simbolično potvrđen

²⁶² MARGETIĆ, 1980.a, 219–238, osobito 232.

²⁶³ KLAIĆ, V., 1899., 419.

²⁶⁴ SRKULJ, 19.

²⁶⁵ ŠIŠIĆ, 1925., 560.

²⁶⁶ ŠIDAK, 28.

²⁶⁷ KLAIĆ, N., 1971., 68.

²⁶⁸ ŠANJEK, 31.

razmjenom prstenja»,²⁶⁹ a to prihvatila i Nikolić 2003. također uglavnom opisno: »(Zvonimir je obećao papi) da će podržavati zakonite i nerazrješive brakove«, s time da je »takav brak zaključivan vjenčanim prstenom, svećeničkim blagoslovom i davanjem miraza«. ²⁷⁰

Vidljivo je da su do Janeković Römer svi autori pod sintagmom *legitima dos* smatrali »zakoniti brak« i da se nitko nije zapitao može li se *dos* bez dodatnih obrazloženja shvatiti kao »brak«. A bilo je dovoljno konzultirati Du Cangea²⁷¹ da se vidi kako *dos* ne može značiti »brak«, jer od mnogobrojnih primjera koje navodi Du Cange nijedan jedini ne upućuje na jednadžbu *dos* = »brak«. Zbog svega toga smatramo prihvatljivim jedino Janeković Römer - Nikolićkino tumačenje. Ugledne autorice tumače sintagmu *legitima dos* kao »obavezni miraz« ²⁷² odnosno naprosto »miraz«. ²⁷³

U raščlambi ovog pitanja treba dodatno uzeti u obzir da se nekoliko mjeseci prije Zvonimirove zavjernice papi, predstavnici dalmatinskih gradova 8. veljače iste godine²⁷⁴ obvezuju mletačkom duždu Dominiku Silviju da neće pozivati u Dalmaciju »Normane ili (druge) strance« i pritom izjavljuju da će, ako prekrše svoje obećanje, svi ti uvodno poimenično navedeni predstavnici »izgubiti život i svu svoju imovinu, od koje će polovica pripasti duždu, a polovica gradskoj prekršiteljevoj općini na osnovi odluke suca i u skladu s rimskim zakonom, koji je zapisan u ispravi, tj. u 4. glavi tog zakona: »tko pozove ili uvede neprijatelje u područje (naše) vlasti (*provinciam*), izlaže se opasnosti za svoju dušu i njegove mu se stvari oduzimaju«.

Usporedimo tekst glave 4. Rotarijeva edikta iz 643., kako je sačuvan u *Liber Papiensis*,²⁷⁵ s tekstom isprave što je raščlanjemo:

Ro. 4

*Si quis inimicos intra provinciam invitaverit
aut introduxerit, animae suae incurrat periculum et res eius infiscentur.*

CD I, 137, br. 138

*Si quis inimicos infra provinciam invitaverit
aut introduxerit, animę suę incurrat periculum et res eius infiscentur.*

Osim razlika između *intra* i *infra* i očito pogrešno prepisane riječi *infiscentur* umjesto ispravno *infiscentur*, sukladnost obiju tekstova je potpuna. Time je isključena mogućnost da bi sastavljač isprave citirao prema sjećanju. Nije jasno je li dužd Dominik Silvije nosio sa sobom *Liber Papiensis* ili ga je priskrbio od jednoga od predstavnika dalmatinskih gradova. Ali to nije važno. Važnije je da se dalmatinski gradovi i njihovi predstavnici osjećaju podložnima »rimskom zakonu« i da je to i mletačkom duždu bila neupitna činjenica. Uostalom, nije ni najmanje čudno ni neobično što se langobardski zakonik smatra

²⁶⁹ JANEKOVIĆ-RÖMER, 121.

²⁷⁰ NIKOLIĆ, 46.

²⁷¹ DU CANGE, III, 185–187.

²⁷² Vidi bilj. 269.

²⁷³ Vidi bilj. 270.

²⁷⁴ CD I, 137, br. 108 = Doc. 101, br. 86.

²⁷⁵ *Liber Papiensis*, 293.

»rimskim zakonom«. Dovoljno je podsjetiti da se i u Italiji često za tipično langobardske pravne ustanove kao npr. *vadia*, *launegild*, *morgengabe* ističe da su sastavljeni *secundum legem romanam*.²⁷⁶

Dakle, kao da ne bi trebalo biti dvojbe da se u dalmatinskim gradovima rimsko pravo osjećalo kao priznati pravni sustav kojem se građani moraju pokoravati i da se, osim toga, pod pojmom »rimskog zakona« razumijevalo, uz ostalo, i *Liber Papiensis*. A to je ujedno i odgovor na pitanje što je Zvonimir obećao papi kada se obvezao da će se brinuti za ostvarivanje »zakonita miraza« (*legitima dos*).

U *Liber Papiensis*,²⁷⁷ koji se, kao što smo pokazali, smatrao obvezatnim rimskim pravom u dalmatinskim gradovima, sačuvana je odredba langobardskog kralja Liutpranda iz 717. prema kojoj je »jutarnji dar« (*morgingap*) muža supruzi (nakon prve bračne noći, kada se mladoženja, po mišljenju zakonodavca, uvjerio da mu je supruga donijela u brak ono što je kod žene najdragocjenije, tj. nevinost) smio iznositi najviše jednu četvrtinu muževog imetka. To je odredbom kralja Ahislulfa iz god. 755. povišeno na polovicu. »Zakoniti miraz« (*legitima dos*), koji se Zvonimir obvezao papi da će ga poštivati, mogao je, prema tome, iznositi najviše do polovine muževe imovine. On je u Zvonimirovoj zavjernici imao u prvom redu konstitutivno značenje u smislu nužne formalnosti pravovaljanog sklapanja braka. Brak je valjan ako ga je svećenik blagoslovio, ako je dan prsten i ako je uglavljen (makar i simboličkim) mirazom.

Ovom se analizom prihvaća tvrdnja Janeković Römer-Nikolić o smislu sintagme *legitima dos*, kojom se one odvajaju od dosadašnjeg tumačenja po kojem bi ona značila »zakoniti brak«.

²⁷⁶ CALASSO, 294.

²⁷⁷ *Liber Papiensis*, 407. Dodajmo ovdje kako je langobardski kralj Ahislulf 755. godine odredio da umirući suprug može svojoj ženi ostaviti najviše do polovine svoje ostavine iznad onog na što je bio obvezan po drugim osnovama, npr. prema »jutarnjem daru« (Ahislulf 5, *Liber Papiensis*, 480).

CITIRANA LITERATURA

- ASD Archivio storico per la Dalmazia.
- ATTI Atti del Centro di ricerche storiche, Rovigno.
- BARADA M. BARADA, *Dalmatia Superior*, Rad JAZU, 270, 1949.
- BECK G. BECK, *Vademecum des byzantinischen Aristokraten*, Graz-Wien-Köln, 1964.
- BETHMANN-HOLLWEG M. A. von BETHMANN – HOLLWEG, *Der Zivilprozess des gemeinen Rechts in geschichtlicher Entwicklung, Der römische Civilprozess*, I, Bonn, 1864.
- BEUC I. BEUC, *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, Zagreb, 1985.
- BRUNELLI V. BRUNELLI, *Storia della città di Zara*, Venezia, 1913.
- BUDAK, 1984. N. BUDAK, »Struktura i uloga obitelji serva i famula u komunalnim društvima na istočnom Jadranu«, *Starohrvatska prosvjeta*, 14.
- BUDAK, 1985. N. BUDAK, »Servi ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Dalmaciji«, *Starohrvatska prosvjeta*, 11.
- BUDAK, 1994. N. BUDAK, *Prva stoljeća Hrvatske*, Zagreb.
- BUDAK, 2003. N. BUDAK, »Kraljevstvo Hrvatske i Dalmacije«, u: *Povijest Hrvata*, prva knjiga, *Srednji vijek*, 94–110.
- BURY J. B. BURY, »The Imperial Administrative System in the Ninth Century«, *British Academy Supplemental Papers* I, 1911.; ponovno izdanje u Burt Franklin, New York.
- CALASSO F. CALASSO, »Medio evo del diritto«, I. *Le fonti*, Milano, 1954.
- CALONGHI F. CALONGHI, *Dizionario latino-italiano*, Torino, 1975.
- CD I J. STIPIŠIĆ–M. ŠAMŠALOVIĆ, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, I, Zagreb, 1967.
- CASS. VAR. CASSIODORUS, *Variae*, MGH, AA XII, Berolini, 1894., ed. Th Mommsen.
- DICTIONNAIRE DE DROIT CANONIQUE, Paris.
- Doc. F. RAČKI, *Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia*, MSHSM, vol. VII, Zagabriae, 1877.
- DU CANGE Ch. DU CANGE, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, Niort, 1863.
- FARLATI D. FARLATI, *Illyricum sacrum*, V, Venetiis, 1775.
- FEINE H. E. FEINE, »Kirchliche Rechtsgeschichte«, *Die katholische Kirche*, Köln-Graz, 1964.
- FERLUGA, 1957. J. FERLUGA, *Vizantiska uprava u Dalmaciji*, Beograd.
- FERLUGA, 1957.a J. FERLUGA, »Tema Dalmacija«, *ZRVI*, 6.
- FERLUGA, 1966. J. FERLUGA, *Kekavmen*, VI, III, Beograd.
- FERLUGA, 1976. J. FERLUGA, *Byzantium on the Balkans*, Amsterdam.
- FERLUGA, 1978. J. FERLUGA, *L'amministrazione bizantina in Dalmazia*, Venezia.
- GELZER H. GELZER, *Georgii Cyprii Descriptio orbis Romanae*, Leipzig, 1890.
- GOLDSTEIN, 1992. I. GOLDSTEIN, *Bizant na Jadranu*, Zagreb.

- GOLDSTEIN, 1995. I. GOLDSTEIN, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb.
- GOLDSTEIN, 2003. I. GOLDSTEIN, *Hrvati, hrvatske zemlje i Bizant*, Zagreb.
- GREG. I. *Gregorii Registri Epistolarum*, MGH, I-II, Berolini, 1957.
- GRUBER D. GRUBER, »Nekoja pitanja iz starije hrvatske povijesti«, *VZA*, XX, 1918.
- HZ *Historijski zbornik*.
- IVAN ĐAKON G. MONTICOLO, *Cronache veneziane antichissime*, I, Roma.
- JANEKOVIĆ-RÖMER Z. JANEKOVIĆ-RÖMER, »Obiteljski odnosi u hrvatskom društvu 11. stoljeća«, u: *Zvonimir kralj hrvatski*, Zbornik radova, ur. I. Goldstein, HAZU – Zavod za hrvatsku povijest, Zagreb, 1997., 117–124.
- KLAIĆ, N., 1967. N. KLAIĆ, *Historia Salonitana Maior*, Beograd.
- KLAIĆ, N., 1971. N. KLAIĆ, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb.
- KLAIĆ, N., 1971.a N. KLAIĆ, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, Zagreb.
- KLAIĆ, N., 1976 N. KLAIĆ, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb.
- KLAIĆ, N., 1966/1967. N. KLAIĆ, »Diplomatička analiza isprava iz doba narodne dinastije«, *HZ*, XIX-XX.
- KLAIĆ, V., 1899. Vjekoslav KLAIĆ, *Povijest Hrvata I*, Zagreb.
- KOS F. KOS, *Gradivo za zgodovino Slovencev*, Prva knjiga (501–800), Ljubljana, 1902.
- KOSTREŃIĆ, 1923. M. KOSTREŃIĆ, »Vinodolski zakon«, u: *Rad JAZU*, 227.
- KOSTREŃIĆ, 1953. M. KOSTREŃIĆ, *O radnji Prof. Dr. Mihe Barade, Hrvatski vlasteoski feudalizam*.
- LENEL W. LENEL, *Die Entstehung den Vorherrschaft Venedigs an der Adria*, Strassburg, 1897.
- LIBER PAPIENSIS *Liber legis langobardorum Papiensis dictus*, MGH Legum Tomus IV, Hannoverae, 1868.
- LITAVRIN G. G. LITAVRIN, »Sovety i rasskazy Kekavmnena«, *Pamjatniki srednevekovoj istorii narodov central'noj i vostočnoj Evropy*, Moskva, 1972.
- LUCIJE J. LUCIUS, *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*, Amstelodami, 1666.
- LUČIĆ J. LUČIĆ, »Komunalno uređenje dalmatinskih gradova u XI. stoljeću«, *Zbornik Zavoda za povijesne znanosti istraživačkog centra JAZU*, 10, 1980., 209–235.
- MARGETIĆ, 1975. L. MARGETIĆ, »Tribuni u srednjovjekovnim dalmatinskim gradskim općinama«, *ZRVI*.
- MARGETIĆ, 1975.a L. MARGETIĆ, »Creske općine u svjetlu isprave od 5. listopada 1283. i pitanje kontinuiteta dalmatinskih gradskih općina«, *Radovi Instituta*, 7.
- MARGETIĆ, 1977.a L. MARGETIĆ, »Dalmacija u drugoj polovici VI. stoljeća i Justinijan«, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 47.
- MARGETIĆ, 1977.b L. MARGETIĆ, *Marcellinus scolasticus e proconsul*, Atti, XXVII.
- MARGETIĆ, 1980. L. MARGETIĆ, »Vjerodostojnost vijesti Andrije Dandola o Dalmaciji u XI. st.«, *ZRVI*, XIX.
- MARGETIĆ, 1980.a L. MARGETIĆ, »Odnosi Petra Krešimira i pape prema Korčulanskom kodeksu«, *VAHD*, LXXIV.

- MARGETIĆ, 1982. L. MARGETIĆ, »Kekaumeno's Dobronja – ein kroatischer Herrscher des XI. Jahrhunderts«, *ZRVI*, XX.
- MARGETIĆ, 1982.–1985. L. MARGETIĆ, »Dogadaji u Hrvatskoj i Dalmaciji (1092.–1094.) u svjetlu neiskorištene vijesti o Rabu«, *Jadranski zbornik*, 12.
- MARGETIĆ, 1983. L. MARGETIĆ, »Uzmac Bizanta na Krku sredinom XI. stoljeća«, *ZPFR*, 4.
- MARGETIĆ, 1983.a L. MARGETIĆ, »Marginalije uz rad V. Koščaka, Pripadnost istočne obale ...«, *HZ*, XXXVI.
- MARGETIĆ, 1983.b L. MARGETIĆ, »Srednjovjekovno hrvatsko pravo«, *Stvarna prava*, Zagreb, Rijeka, Čakovec.
- MARGETIĆ, 1989. L. MARGETIĆ, »O nekim vrelima hrvatske povijesti XI. stoljeća (s osobitim obzirom na Osor)«, *HZ*, 42.
- MARGETIĆ, 1991. L. MARGETIĆ, »O dalmatinskim servima (osobito agrarnim)«, *Rad HAZU*, 459 (Knjiga XXX. Društvene znanosti).
- MARGETIĆ, 1992. L. MARGETIĆ, »Ivo Goldstein, Bizant na Jadranu«, *HZ*, XLV.
- MARGETIĆ, 1994. L. MARGETIĆ, »Historia Salonitana Maior – neka pitanja«, *HZ*, XLVII, 1994.
- MARGETIĆ, 1996. L. MARGETIĆ, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko i nasljedno pravo*, Zagreb.
- MARGETIĆ, 1996.a L. MARGETIĆ, »Regnum Croatiae et Dalmatiae u doba Stjepana II.«, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, vol. 29, Zagreb.
- MARGETIĆ, 1997. L. MARGETIĆ, »O nekim osnovnim značajkama pokretanja kaznenog postupka u srednjovjekovnim dalmatinskim gradskim općinama«, *Rad HAZU*, 475.
- MARGETIĆ, 1997.a L. MARGETIĆ, »Dalmacija u drugoj polovici VI. stoljeća i Justinijan«, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 47.
- MARGETIĆ, 2000. L. MARGETIĆ, *Bašćanska ploča*, 2. izd., Rijeka.
- MARGETIĆ, 2001. L. MARGETIĆ, »Iz starije hrvatske povijesti«, *Radovi Zadar*, 43.
- MARGETIĆ, 2003. L. MARGETIĆ, »Povezanost strukture hrvatskog društva i političkih odnosa u srednjem vijeku (do pojave staleža)«, *Rad HAZU*, 487 (Knjiga XLI. Društvene znanosti).
- MARGETIĆ, 2004. L. MARGETIĆ, »O nekim pitanjima najstarije hrvatske povijesti«, *Rad HAZU*, 489.
- MARINI G. MARINI, *I papiri diplomatici*, Roma, 1805.
- MAYER E. MAYER, »Die dalmatisch-istrische Munizipalverfassung im Mittelalter und ihre römischen Grundlagen«, *ZSS*, GA, 24, 1903.
- MAYER, 1907. E. MAYER, »La costituzione municipale dalmato-istriana nel medio evo e le sue basi romane«, *Atti*, vol. XXII, Parenzo, 1907.
- MGH *Monumenta Germaniae Historica*.
- AA Autores antiquissimi.
- MSHSM *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium*, Zagreb.
- MUR.¹ L. A. MURATORI, *Rerum Italicarum Scriptores*, T. XII, Mediolani, 1728.
- MUR.² Drugo izdanje Mur.¹, Bologna, 1942. (ponovno tiskano 1973.).
- NIKOLIĆ Z. NIKOLIĆ, *Rođaci i bližnji*, Zagreb, 2003.

- NOVAK V. NOVAK, *Zadarski kartular samostana svete Marije*, Zagreb, 1959.
- PERTILE A. PERTILE, *Storia del diritto italiano*, III, 1894.
- PETRICIOLI I. PETRICIOLI, *Ranosrednjovjekovni natpisi iz Zadra*, Diadora, 2, 1960.–1962.
- POVIJEST HRVATA *Povijest Hrvata*, glavni urednik Franjo Šanjek, Prva knjiga, Srednji vijek, Zagreb, 2003.
- PRAGA G. PRAGA, *Lo »scriptorium« dell'abbazia benedettina di San Grisogono in Zara*, ASD, a. IV, vol. VII; a. V, vol. III, 1930.; a. VI, vol. IX, 1931.
- PRERADOVIĆ D. PRERADOVIĆ, »O Dobronji, hrvatsko-bizantskom velikašu«, *SP*, IV, 1898.
- RAČKI, 1890. F. RAČKI, »Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća, IV. Državno uređenje«, *Rad*, XCIX.
- RAČKI, 1894. F. RAČKI, *Thomas archidiaconus: Historia Salonitana*, MSHSM, vol. XXVI, Zagreb.
- RAD (JAZU) HAZU *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, Zagreb.
- RADOVI INSTITUTA *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, Zagreb.
- RADOVI ZADAR *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*.
- RAUKAR T. RAUKAR, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, Zagreb, 1997.
- RAV. ANON. J. SCHNETZ, *Ravennatis Anonymi Cosmographia*, Lipsiae, 1940.
- Ro. *Rotarij, langobardski kralj* (VII. st.).
- SEECK O. SEECK, *Notitia dignitatum*, Berolini, 1873.
- SKILICA Ioannis SCYLIZAE, *Synopsis Historiarum*, Berlin-New York, 1973.
- SP *Starohrvatska prosvjeta*, Zagreb.
- SRKULJ Š. SRKULJ, *Izvori za hrvatsku povijest* IV, Zagreb, 1910.
- STEIN E. STEIN, *Histoire du Bas-Empire*, Paris-Bruxelles, Amsterdam, 1948.
- STIPIŠIĆ J. STIPIŠIĆ, *Pomoćne i povijesne znanosti u teoriji i praksi*, Zagreb, 1972., 2. izdanje 1985.
- STÖLZL A. STÖLZL, »Zur Geschichte des Ehescheidungsrecht«, *Zeitschrift für Kirchenrecht*, XVIII, 1893.
- STUTZ V. STUTZ, »Kanonissen und Diakonissen«, *Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte*, 24, 1910.
- ŠANJEK F. ŠANJEK, »Zvonimirova 'zavjernica' u svjetlu crkveno-političkih odrednica grgurovske reforme: Zvonimir kralj; kralj hrvatski«, *Zbornik radova*, ur. I. Goldstein, Zagreb, 1997.
- ŠIDAK J. ŠIDAK, *Historijska čitanka za hrvatsku povijest* I, Zagreb, 1952.
- ŠIŠIĆ, 1913./1914. F. ŠIŠIĆ, »Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji«, *VHAD*, XIII.
- ŠIŠIĆ, 1917. F. ŠIŠIĆ, *Geschichte der Kroaten*, I, Zagreb.
- ŠIŠIĆ, 1925. F. ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*.
- ŠUFFLAY M. ŠUFFLAY, *Die dalmatinische Privaturkunde, Sitzungberichte der Kais. Ak.*, CXLVI, Wien, 1906.
- TOMA *Thomae Archidiaconi Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum*, edd. O. Perić, Split, 2003.

TORQUEBIAN	P. TORQUEBIAN, »Art. Chanoines, Chanoinesses«, DICT DC, 13/14, Paris.
VAHD	<i>Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku</i> , Split.
VASILEVSKI	V. VASILEVSKI – V. JERNSTEDT, »Cecaumeni Strategicon et incerti scriptoris de officiis regis libellus«, <i>Zapiski Istoriko-filologičeskago fakul'teta Imperatorskago S. Peterburskago Universiteta</i> , XXXVIII, Petropoli, 1896.
VHAD	<i>Vjesnik Hrvatskoga arhivskog društva</i> , Zagreb.
VI	<i>Vizantijski izvor za istoriju naroda Jugoslavije</i> , Beograd.
VZA	<i>Vjesnik kr.-hrv.-slav.-dalm. Zem. arkiva</i> , Zagreb.
ZPFR	<i>Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci</i> .
ZRVI	<i>Zbornik radova Vizantološkog instituta</i> , Beograd.
ZSS GA	<i>Zeitschrift der Savigny-Stiftung</i> , Germanistische Abteilung, Weimar.

Summary

DOBRONJA – OFFICIAL OF THE CITY OF ZADAR OR CROATIAN KING

In a fruitful discussion with Z. Nikolić author delivers following statements:

1. *Cheucamen's Dobronja was brother of Krešimir III, and Croatian king who ruled between 1031 and 1034/5;*
2. *Extent sources (charters) from the period of Trpimir's dynasty do not contain any information about transition from cognate to agnate kinship;*
3. *Term Proconsul Dalmatiarum, which can be found in the charters in the period between 986 and 1033, represents highly positioned Byzantine official who had power over; so called, Byzantine Dalmatia.*
4. *»Ban S.«, who is mentioned in forged charter from 1042/44 (Codex Diplomaticus, vol. I, 75 no. 56), probably is imaginary personality. This charter was produced as an exercise in the St. Grisogonus monastery scriptorium.*
5. *Some of Dalmatian early medieval cities (Zadar, Split) had two majors (prior). One of them was a »chief« and other one was a »deputy«. In some significant occasion they acted together.*
6. *Z. Nikolić rightly criticized statements of the author, which were presented in his article from 1980, saying that aforementioned Dobronja (§ 1) should be identified with the person who is in a charter of king Krešimir IV mentioned as Dabar.*
7. *»Servi« were not servants but in some way dependent persons.*
8. *First ecclesiastical council in Split (925) acknowledged husbands' right to send away wife but only if she had been unfaithful.*
9. *Women in Dalmatian medieval cities, according to the contemporary law, could approach civil court only if accompanied by male person, so called adiutor.*
10. *Veka, respectable female person from Zadar's family Madijevci, ordained after her husband had died. After 20 years she brought to court her juvenile brother in law be-*

cause of heredity questions. She demanded privilege to benefit from the possessions that used to be owned by her late husband. Later Veka became nun and even reverent mother of St. Mary monastery.

11. *City bishop was only a highly appreciated person, but did not hold any official city service.*
12. *Bishop and prior of Biograd in some charters are mentioned in a manner that can be concluded that Biograd simultaneously had two bishops and priors. However, these charters are forged and therefore should not be taken into account.*
13. *Gaudencije bishop of Osor was an intimate of Petar Damiani. In his time Osor was a part of Croatia, where Byzantine influence started to grow.*
14. *Regnum Croatiae et Dalmatiae existed for about 30 years and lasted until the death of Croatian king Stephen II. In 1092 Croatia was separated from Dalmatia during the raid of Hungarian king Ladislau. His nephew Almo became king of Croatia and in this period city of Zadar was out of his reach, until 1102 when Colomanus became king of Croatia.*
15. *Author also analyses question of expression regnum Croatiae et Dalmatia, i.e. why in the Croatian royal charters Croatia always comes on the first place, while in the documents of Venetian dodge and Hungarian kings Dalmatia was put before Croatia.*
16. *Expression Signum manus in documents in which signatories, represented by a had of family, accord in the name of their closest relatives, i.e. Drago prior et eius filii, reflects existence of undivided family property.*
17. *King Zvonimir, accepting patronage of Pope Gregory VII in 1075, promised that he will intercede in behalf of legitimate dowry (legitima dos). This act was correctly interpreted in works of Janeković Römer and Nikolić, as one of the basis for a legitimate marriage. Moreover, author proves that Lombardian codex Liber Papiensis was obligatory in Croatia, and therefore king's attitude towards dowry was in accordance with Roman canon law.*

KEY WORDS: *Croatian history, Middle Ages, Zadar (Zara), Croatian kings, Byzantium, Dobronja.*